

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ BAKALAURO PROGRAMA

LUKAS KRIŠČIŪNAS
IV kurso studentas

**ŠIUOLAIKINIO NACIONALIZMO SAMPRATA:
ROMUALDO OZOLO NACIONALIZMO ANALIZĖ**

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovas: doc. dr. Algimantas Jankauskas

Vilnius, 2019

BAKALAURO DARBO PRIEŠLAPIS

Bakalauro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....

(data)

.....

(v., pavardė)

.....

(parašas)

Bakalauro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

(data)

.....

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro darbo recenzentas/ė:

Justinas Dementavičius

Bakalauro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Kriščiūnas L. Šiuolaikinio nacionalizmo samprata: Romualdo Ozolo nacionalizmo analizė: Politikos mokslų specialybės, bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas A. Jankauskas. – L., 2019. – 54 p.

Reikšminiai žodžiai: nacionalizmas, tauta, kultūra, Romualdas Ozolas, nacionalizmo teorijos, Lietuvos politinė mintis, kultūrinis nacionalizmas, globalizmas, neoliberalizmas.

Šiame darbe analizuojama Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata. Išanalizavus šiuolaikinio nacionalizmo teorines nuostatas, lietuviškojo nacionalizmo bruožus, atskleidžiamos Romualdo Ozolo nacionalizmo idėjinės ištakos, pamatinės idėjos ir savitumas.

Pateikiama nacionalizmo sampratų, teorijų įvairovė ir jų taikymas atsižvelgiant į darbo objektą. Didelis dėmesys skiriamas lietuviškojo nacionalizmo savitumui, kurio būvis nagrinėjamas per skirtingus lietuvių tautos egzistavimo istorinius tarpsnius.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas bakalauro darbas „Šiuolaikinė nacionalizmo samprata: Romualdo Ozolo nacionalizmo analizė“ yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Lukas Kriščiūnas

(parašas)

Turinys

Įvadas	6
Darbo aktualumas ir problema	6
Tyrimo objektas	8
Darbo naujumas ir reikšmė	8
Darbo tikslas ir uždaviniai	8
Ginamoji tezė	9
Darbo eiga ir metodas	9
1. Šiuolaikinė nacionalizmo samprata – teorinė įvairovė ir jos pagrindimo bandymas	10
<i>Šiuolaikinės nacionalizmo kilmės teorijos</i>	12
<i>Teorinis įrankis Romualdo Ozolo nacionalizmo sampratos analizei</i>	17
2. Lietuviškojo nacionalizmo savitumas	18
2.1. Pirmojo Atgimimo nacionalizmas – empirinis	19
2.2. Kultūrinis nacionalizmas tarpukario Lietuvoje – lietuviškojo patriotizmo laimėjimas	23
2.3. Okupacinės tikrovės iššūkiai: (su)grįžimas į empirizmą	26
2.4. Nacionalizmas Antrojoje Lietuvos Respublikoje – nacionalinės vienybės akcentas	30
2.5. Nacionalizmo būvis Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą – sveikos tautos ir stiprios nacionalinės valstybės siekis	32
3. Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata	34
3.1. R. Ozolo nacionalizmo sampratos idėjinės ištakos	34
<i>Atgimimo ištakos</i>	35
<i>Išsivadavimas</i>	37
3.2. Nacionalizmo pamatinės idėjos, jų konceptualus aiškinimas	39
<i>Tauta kaip teritorinis, istorinis ir kalbinis vienis</i>	39
<i>Kultūra kaip esminis nacionalizmo dėmuo</i>	40
<i>Nacionalizmas kaip tikrasis humanizmas</i>	44
Išvados	46
Šaltinių ir literatūros sąrašas	49
Šaltiniai	49
Šaltiniai internete:	49
Literatūra	50
Summary	53

Ivadas

Darbo aktualumas ir problema

Nacionalizmo sąvoką 1789 metais savo raštuose pirmasis pavartoja jėzuitų kunigas Augustinas Barruelis. Nuo XIX amžiaus vidurio iki tarpukario nacionalizmas tampa politiniu terminu, galinčiu reikšti ir smerkimą, perdėto tautinio egoizmo laikyseną, ir gerbtiną, kilnią atitinkamos tautos meilę. Ilgainiui, Carltonas Hayesas siūlo naudoti nacionalizmo sąvoką kaip neutralų terminą moralės ir politikos požiūriu, paliekant galimybę prie sąvokos pridurti atitinkamą epitetą, kuriame galėtų glūdėti teigiamas arba neigiamas reiškinių vertinimas. Antrojo pasaulinio karo patirtis pakirto neutralias nacionalizmo pozicijas: nacionalizmas įgavo neigiamas asociacijas, pradėtas lyginti su vokiečių nacionalsocializmu ir italų fašizmu. Ilgainiui, nuspręsta atsisakyti neigiamas reikšmes kuriančių pasakojimų ir tiesiog pasitenkinti niveliuojančiu suvokimu, kad nacionalizmas yra įveiktinas ir pražūtingas laikmečio iššūkis. Kai kurių autorių (Friedrichas Hertz, Edwardas H. Carras, Elie Kedourie, Kennethas Minogue) manyta, kad nacionalizmą sukūrė neatsakingi intelektualai, skleidė tokie pat neatsakingi valdžios ištroškę demagogai bei politikai. 1990 metais Ericas Hobsbawmas savo studijoje pranašauja nacionalizmo dekadansą¹. Nacionalizmas vis dažniau suvoktas kaip agresyvioji, uždara, sukeliančios karus politikos įrankis, todėl turėtų būti sunaikintas negrįžtamai – kaip pavojingas praeities reliktas. Tikriausiai natūraliai kyla klausimas, ar nacionalizmas yra vienareikšmiškai blogas ir naikintinas? Darbo metu paaiškės, kad nacionalizmas neturi vienareikšmės apibrėžties ir gali turėti (priklausomai nuo to kaip suprastas) teigiamybių.

Nors nuo Šaltojo karo pabaigos praėjo ne mažai laiko, kuris atvėrė galimybes skleisti ir suprasti skirtingiems nacionalizmo aiškinimams, vis dar vyrauja neigiamas kalbas apie nacionalizmą kurianti, dažnai nereflektuota interpretacinė tikrovė². Natūraliai kyla klausimas, kodėl nacionalizmas nėra iš naujo permąstomas, įžvelgiant jo teigiamybes, bet yra tiesiog atmetamas kaip blogis? Galiausiai, kodėl nesiekiama gilintis į nacionalizmo kilmės priežastis, atliepti kylančias problemas, ieškoti politinio veikimo alternatyvų? Šiandien vienareikšmiškų atsakymų į šiuos klausimus nėra, tačiau nacionalizmo aktualumas – neabejotinas: nuo Amerikos prezidento Donaldo Trumpo išrinkimo iki Brexit'o, nacionalistinės – Japonijos ministro pirmininko Shinzo Abe, jo kolegos Indijoje Narendra Modi ir Turkijos prezidento Recepo Tayyip Erdogano – politikos, galiausiai, Italijos, Vokietijos, Austrijos

¹ Hobsbawm, E. J. *Nations and Nationalism since 1789. Programme, myth, reality*, 2 leid. Cambridge University Press: Cambridge, 1990.

² Cussac M.-H., *Forum sur la paix: Merkel et Macron, front commun contre les nationalismes*, Rfi, lapkr. 12, 2018: <http://www.rfi.fr/europe/20181112-forum-paix-france-multilateralisme-nationalismes-macron> [žr. 2019 – 05 -02]

rinkimų rezultatų 2017 ir 2018 metais. Nors ir po Marine Le Pen pralaimėjimo Prancūzijos prezidento rinkimuose 2017 – tujų metų gegužę ir nežymios kandidatų Geerto Wilderso Olandijoje ir Norberto Hoferio Austrijoje sėkmės darkart yra pranašaujamas nacionalizmo bangos nuosmukis³, nacionalizmas kaip reiškiny – išlieka dabarties politinė realija, kuri negali būti ignoruojama⁴.

Kaip alternatyva nacionalizmui vis dažniau pateikiamas globalizmas, tačiau pastarasis nėra pajėgus išspręsti pasaulinių problemų ir vis labiau matomas kaip save naikinantis reiškiny⁵. Globalizacija pagal Vakarų civilizacijos sukurtą globalizmo ideologiją yra problemas tik nukelianti, o ne jas išsprendžianti raidos kryptis. Vis labiau auganti socioekonominė atskirtis tarp klasių, tautų ir etninių bendruomenių, valstybių sukuria vis daugiau laiminčių, bet dar daugiau – pralaiminčių ir iš esmės verčia abejoti globalizmo vienijančia perspektyva. Globalizmo tramdomi, tačiau neišvengiami prekybos karai arba konkurencija visuomet palieka tuos, kurie šiame kare tiesiog kelia baltą vėliavą, o tai sąlygoja pasaulinį nestabilumą, netolygų išteklių paskirstymą, todėl alkstančius ir vargstančius žmones. Silpnesnės valstybės patiria ne tik ekonominius, bet ir kultūrinius iššūkius. Ianas Bremmeris 2018 metų studijoje pastebi, kad vis labiau skatinamas laisvas žmonių judėjimas ir gyvenimas bet kurioje pasaulio vietoje iššaukia nepasitenkinimą dėl prarandamos tapatybės ir aršius nacionalistinius judėjimus JAV ir kitur. Globalizmui būdinga tendencija palikti mažiau išsivysčiusias valstybes nuošalėje ir stiprinti tas, kurios ir taip yra stiprios. Prie viso šito prisideda demografinė plėtra, žmonijos poveikio gamtai pražūtingumas: klimato pokyčiai, dykumėjimai, senkantys geriamojo vandens ištekliai ir kt. Pastarosios tendencijos neabejotinai gali būti įvardijamos kaip vienos iš tebevykstančių karų priežasčių. Kitaip, žmonija tiesiog priėjo ribas, kurių negali nepaisyti net ir pats globalizmas. Globalizmo ideologija, deja, iš esmės nieko negali pasiūlyti, nes ekstensyvus ekonominis augimas yra globalizmo ekonomikos variklis. Atrodo, kad nei gamta, nei žmogus globalizmui nėra šio pasaulio dimensijos. Idėja ir vėl pernelyg atitrūksta nuo tikrovės. Išaiškėja, kad pasaulis turi būti kitoks. Verta kalbėti apie nacionalizmą.

Nebūtų Lietuvos valstybės be nacionalizmo. XIX a. pab. ir XX a. pab. vykę tautiniai Atgimimai yra nacionalistinio pobūdžio tautą telkiantys sąjūdžiai, kurie išsiskleidė valstybės sukūrimu. Lietuviškojo nacionalizmo savitumas bus aptartas antroje darbo dalyje. Lietuvių tautos istorija neatsiejama nuo nacionalizmo ideologijos, kuri skirtingai reikėsi įvairiuose lietuvių tautos istorijos tarpsniuose.

³ Baker P. *A Global Trump Movement? France Election Signals No.* New York Times, geg. 8, 2017: <<https://www.nytimes.com/2017/05/08/world/europe/trump-macron-france.html>> [žr. 2019 – 05 – 02]

⁴ Bremmer I., *The wave to come.* Time, geg. 11, 2017: <<http://time.com/4775441/the-wave-to-come/>> [žr. 2019 – 05 – 02]. *League of nationalists*, The Economist, lapkr. 19, 2016: <<https://www.economist.com/international/2016/11/19/league-of-nationalists>> [žr. 2019 – 05 – 02]. *Whither nationalism?* The Economist, gruod. 19, 2017: <<https://www.economist.com/christmas-specials/2017/12/19/whither-nationalism>> [žr. 2019 – 05 – 02]

⁵ Bremmer I., *Us vs. Them: The Failures of Globalism*, NY Portfolio: New York, 2018.

Vienas iš pagrindinių XX a. pab. Atgimimo ideologų yra Romualdas Ozolas. Deja, per 30 metų gerokai nutolta nuo Ozolo turėtosios Lietuvos idėjos. Jis liko daugelio nesuprastas, o jo gausus filosofinis, kultūrologinis ir politologinis palikimas užmirštas⁶. Štai Rimvydas Valatka pastebi, kad jo kalbėsena buvo kaip tik „pradedančio kalbėti“ žmogaus, todėl jam kartais atrodydavo, kad Ozolas pradėjęs kalbą, „nežinojo kuo baigs“⁷. Signatarė Nijolė Oželytė Ozolą apibūdina kaip „keistenybę“ ir pabrėžia jo pažiūrų neaktualumą⁸. Kita vertus, net ir kritikai bijo neigti Ozolo indėlį Lietuvos kūryboje. Kiti – Ozolą tiesiog iškelia. Algirdas Šliogeris teigia, kad Lietuvai reikia žmogaus, kuris užimtų Ozolo vietą ir orientuotųsi į jo idėjas⁹. Vytautas Radžvilas aptariamą asmenį lygina su Jonu Basanavičiumi ir Vincu Kudirka¹⁰. Net ir Romualdai Ozolui iškeliavus anapilin, vyksta intensyvus darbas keliant šią asmenybę iš užmaršties, tačiau stokojama akademinio turinio. Minėtas Valatka akcentuoja, kad iš jo palikimo išeitų ne vienas bakalauro ar magistro darbas¹¹. Taigi Ozolas turi potencialo būti suprastas.

Tyrimo objektas

Mano darbo tema nurodo į šio asmens politinių ir filosofinių pažiūrų analizę, siekiant aktualizuoti – jo darbuose išryškėjusią – nacionalizmo sampratą, kuri ir taps šio rašto darbo ašimi. R. Ozolo nacionalizmo sampratos idėjinių ištakų paieškos, svarbiausių idėjų išgryninimas ir polemika su vyraujančiomis nacionalizmo teorijomis, sampratomis turėtų atskleisti *ozoliško* nacionalizmo savitumą ir/ar originalumą.

Darbo naujumas ir reikšmė

Šiame darbe imamasi akademinės Romualdo Ozolo nacionalizmo sampratos analizės. Nors apie Ozolo nacionalizmą diskutuojama, tačiau nacionalizmo tema mokslinės analizės būdu dar nėra nagrinėta. Mokslinę analizę praturtina autoriaus darbas nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos periodinių leidinių archyvuose, atrenkant unikalius Ozolo tekstus ir rankraščius.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Tikslas yra išanalizavus šiuolaikinio nacionalizmo teorines nuostatas, lietuviškojo nacionalizmo specifinius bruožus, atskleisti Romualdo Ozolo nacionalizmo idėjines ištakas, pamatines idėjas ir

⁶ Ozolas R., *Bibliografijos rodyklė*, Romualdo Ozolo paramos fondas: Vilnius, 2018. – 352 p.

⁷ Jakilaitis, E., *V. Adamkus: lenkiu galvą prieš R. Ozolą – jis gyveno Lietuvai ir neišdavė savo isitikinimų*, LRT televizijos laida “Dėmesio centre” su R. Valatka ir V. Adamkumi. LRT.lt, 2015 bal. 8 d.: <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/98215/v-adamkus-lenkiu-galva-pries-r-ozola-jis-gyveno-lietuva-ir-neisdave-savo-isitikinimu>> [žr. 2019 – 05 – 07]

⁸ Oželytė N., *Signatarė Nijolė Oželytė: “Kovotojų era baigėsi”*. 15min.lt interviu, 2015 bal. 12 d.: <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/signatare-nijole-ozelyte-kovotoju-era-baigesi-56-496375>> [žr. 2019 – 05 – 07]

⁹ Medelis L. V. “Atgimimo”, *pirmo ir nepriklausomo, fenomenas (1988 – 1990)*, žr. interviu su A. Šliogeriu, „Nepriklausomybės sąsiuviniai“, nr. 3/5, 2013. P. 33.

¹⁰ Pukenė R., *Mirė signataras R. Ozolas*, žr. Radžvilo komentarą. BNS, ELTA, delfi.lt, 2015 bal. 6 d.: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mire-signataras-r-ozolas.d?id=67632366>>[žr. 2019 – 05 – 07]

¹¹ Jakilaitis. Ten pat. [žr. 2019 – 05 – 07]

savitumą. Darbui formuluoju tokius uždavinius: 1) išanalizuoti šiuolaikines nacionalizmo teorijas, išskirti svarbiausius jų bruožus; 2) analizuoti lietuviškojo nacionalizmo idėjinį lauką, pažymint Romualdo Ozolo idėjinę perspektyvą, pabrėžti svarbias praktikas, aplinkybes; 3) tirti R. Ozolo nacionalizmo idėjines ištakas, išgryninti svarbiausias idėjas, įvertinti kiek jis savitas ir originalus.

Ginamoji tezė

Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata priskirtina kultūriniam nacionalizmui. Ji remiasi Pirmojo tautinio atgimimo ir tarpukaryje susiformavusiomis idėjomis.

Darbo eiga ir metodas

Darbas pagal analizės būdą suskirstytas į tris tarpusavyje susijusias dalis. Pirmoje dalyje, siekdamas kokybiškesnės Romualdo Ozolo nacionalizmo analizės, vadovaujuosi natūraliai kylančiu klausimu „kas yra nacionalizmas?“, todėl gilinuosi į jo apibrėžtumus. Atsižvelgiant į supratimą įvairovę, stengiuosi pažinti nacionalizmo esmę per šiuolaikines nacionalizmo teorijas – taikant abstrakcijos metodą paaiškėja, kad šiuolaikinė nacionalizmo samprata yra modulinė, t. y. išgyvenanti sąvokos suvokimo esmės nekeičiantį idėjinį tapsmą. Nusprendžiu jas tikrinti – ryšiumi su *ašine* tautos idėja – per nacionalizmo kilmės teorijas, kurios patvirtina nacionalizmo praktikų tikrove, leidžia išskirti esminius tautos idėjos bruožus: apžvelgiamos keturios pagrindinės etnokultūrinių ir tautinių tapatumų tyrimo prieigos (primordialistinės, perenialistinės, modernios ir transformacinės), siekiant atrasti jų silpnąsias ir stipriąsias puses, o per tai – aktualizuoti kultūrinį nacionalizmą ir, loginės sekos būdu, susikurti savą „teorinį įrankį“, kuris leistų laikytis analitinės tvarkos tolimesnėse darbo dalyse. Antrojoje dalyje remiuosi Romualdo Ozolo teze, kad: „Suprasti padėtį – tai vykstantį procesą sugebėti atpažinti istorinėje praeityje, sugebėti išskirti jo bruožus dabartyje ir kuo tiksliau ekstrapoliuoti į ateitį“. Atsižvelgiant į tai, Romualdo Ozolo nacionalizmo tyrinėjimą perkeliu į lietuviškojo nacionalizmo tyrinėjimų lauką, o tai leidžia geriau pažinti Ozolo idėjines ištakas ir jų istorinį taikymą. Tikslui pasiekti pasitelksiu Ozolo skiriamus 5 lietuviškojo nacionalizmo būvio laikotarpius, stengdamasis neatitolti nuo pačio Ozolo idėjinių ištakų, jo požiūrio akcentų. Galiausiai, paskutinė darbo dalis bus skirta Romualdo Ozolo nacionalizmo sampratos gilesniam suvokimui, pagrindinių nacionalizmo idėjų išgryninimui – tuo pačiu – siekiant pagrįsti dalies pradžioje suformuluotą ginamąją tezę. Darbo išvadose sieksiu atskleisti Romualdo Ozolo nacionalizmo (ne)savitumą ir lietuviškojo kultūrinio nacionalizmo suvokimą teikiančias gaires.

1. Šiuolaikinė nacionalizmo samprata – teorinė įvairovė ir jos pagrindimo bandymas

Nacionalizmo tema yra plačiai nagrinėta, tačiau nacionalizmas kaip reiškinys suprantamas miglotai, atmetamas jo daugiamatiškumo sandas. Dar 1963 metais Cliffordas Geertzas nurodo, kad nacionalizmo tema yra apsupta „stulbinančios konceptualinio neaiškumo auros“¹². Galima būtų teigti, kad nacionalizmas yra protėjiško pobūdžio doktrina¹³, kuri keisdama pavidalą sugeba prisitaikyti prie kintamų sąlygų. Arba apibūdinti jį kaip sąvoką, kuri trukdo sklandžiam analitiniam mąstymui dėl įvairių sričių mokslininkų skirtingų jos aiškinimų ir kasdieninio kalbėjimo kategorijų įtampos: nėra sutarta dėl nacionalizmo apibrėžčių. Neapibrėžus, kas yra nacionalizmas, sunku nustatyti ir vertinti naujas nacionalizmo koncepcijas, tikrovę analizuoti ir vertinti.

Šioje dalyje svarbu atskleisti nacionalizmo supratimų įvairovę, parodyti, kad nacionalizmas yra ypatingas būdas matyti ir interpretuoti pasaulį, kuris gali padėti suprasti ir struktūrizuoti sudėtingą tikrovę. Šios dalies tikslas nėra išgryninti vieną nekvestionuojamą nacionalizmo sampratą, bet veikiau atskleisti nacionalizmo sampratų įvairovę ir problemišumą, parodyti, kad gali egzistuoti skirtingi reiškinio supratimai, išgryninti teorijas, kurios iš principo negali būti atsiejamos nuo nacionalizmo esmės ir Romualdo Ozolo nacionalizmo suvokimo. Nacionalizmas šiandien interpretuojamas įvairiai¹⁴. Teigiama, kad nacionalizmas yra išgalvota doktrina¹⁵ - dėl šios priežasties, iš vienos pusės, moksliniuose darbuose pastebimas reiškinio prišliejimas prie vienos ar kitos ideologijos¹⁶, iš kitos – nacionalizmo koncepcijos „chameleoniškas“ lankstumas, prisitaikant prie atitinkamos bendruomenės suvokimo ar poreikių¹⁷. Jurgenas Habermasas mano, kad nacionalizmas yra aktyvi ideologija, kuri formuoja ir palaiko politines praktikas per asmeninio-nacionalinio identiteto akcentavimą pasitelkiant konstitucinį patriotizmą. Atsiranda nacionalizmo gynėjų, kurie aiškina, kad nacionalizmas ne tik suderinamas su liberalizmu ir pagarba kitoms tautoms, bet ir gali būti teigiamas veiksnys žmonių ir šalių gyvenime¹⁸. Istorikas Johnas Breuilly atkreipia dėmesį į nacionalizmo raiškos trilypiškumą: jausmas arba sentimentas, doktrina arba ideologija, politinis sąjūdis¹⁹. Be to, pastaruoju metu iškyla ir vis labiau

¹² Geertz C., *The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz*, Basic Books, Inc.: New York, 1973. P. 257.

¹³ Protėjas buvo ankstyvasis graikų mitologijos jūrų dievas, vienas iš dievų, kuriuos Homeras vadina „Jūrų Seniu“. Odisėjoje Protėjas vaizduojamas protingu, senu ir gebančiu keisti pavidalą jūros dievu. (*Odisėja* 4:412).

¹⁴ Freedman M., *Liberal languages: Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought*, Princeton University Press: JAV, 2005.

¹⁵ Kedourie, *Nationalism*, Hutchinson: London, 1966, p. 9.

¹⁶ Alter P., *Nationalism*, Hodder Arnold Publication: JK, 2 leid., 1994.

¹⁷ Smith D. Anthony, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press: JK, 1995.

¹⁸ Tamir Y., *Liberal Nationalism*, Princeton University Press: JAV, 1993; Miller D., *On Nationality*, Oxford University Press: JK, leid. 2, 1997; Taip pat žiūrėti Willo Kymlicko knygas ir straipsnius.

¹⁹ Breuilly J., *Approaches to Nationalism*, žr.: Gopal Balakrishnan (leid.), *Mapping the Nation*, London: Verso, 1996, p. 146 – 174. Breuilly yra įsitikinęs, kas nacionalizmas yra reikšmingas dėl jo politiško.

skleidžiasi tautinių, etnokultūrinių, religinių tapatumų, taip pat istorinės ir socialinės atminties tyrinėjimų banga, kuri pakeičia vyravusią tendenciją marginalizuoti ar apeiti nacionalinius diskursus ir nacionalinių ir tautinių problemų svarstymus²⁰. Pastarieji apibrėžimai svarstomai sąvokai neišvengiamai suteikia normatyvinių atspalvių²¹.

Nepaisant nesutarimų dėl tiksliausio nacionalizmo apibrėžimo ir mokslininkų pastangų jam suteikti vis skirtingesnius bruožus, pagrindinės reiškinių mintys ir tezės išlieka palyginti aiškos. Bene nuosekliausiai nacionalizmo tezes ir doktrinos branduolį apibendrina šiuolaikinio nacionalizmo tyrinėtojas Anthony D. Smithas: 1) pasaulis suskirstytas į tautas, turinčias savitą individualybę, istoriją ir likimą; 2) tauta yra visos politinės ir socialinės galios versmė, ir ištikimybė tautai viršija visus kitus įsipareigojimus; 3) žmonės turi susitapatinti su tauta, jei nori būti laisvi ir visiškai išvystyti savo potencialą; 4) tautos turi būti laisvos ir saugios, norint laiduoti taikos ir teisingumo klestėjimą pasaulyje²². Kiti tyrinėtojai nėra linkę nacionalizmo tapatinti su tezių rinkiniu, nes nacionalizmą mato kaip skirtingų funkcijų įvairovę, skirtingas jo dimensijas. Sociologas Kraigas Calhounas išskiria tris nacionalizmo matmenis – nacionalizmą kaip diskursą (supratimo ir retorikos kūryba, kurie skatina žmones pasikliauti tautos ir tautinės tapatybės idėjomis ir savo siekius formuoti pagal jas), kaip projektą (visuomeninių sąjūdžių ir valstybės politika, siekiant tautos interesų išpildymo, didinant gebėjimą spręsti savo likimą ir įtvirtinant tautos suverenumą), kaip vertinimą (dorovinių imperatyvų statuso suteikimas politinėms ir kultūrinėms ideologijoms, nurodančioms, kad tautos ribos privalo sutapti su valstybės ribomis, ir kad tautos nariai privalo įgyvendinti tautos moralines vertybes)²³. Nepaisant minėtų autorių skirtingų požiūrių skirtumų, skiriama tautos sąvoką kaip esminę, kuri vėliau apibrėžiama kaip *ašinė* arba *centrinė* nacionalizmo idėja²⁴.

Nors Smithas ir Calhounas bene aiškiausiai nusako pamatinę nacionalizmo idėją ir nurodo įvairias jos įprasminimo formas ir veikimo kryptis, vis dėlto, jų nacionalizmo apibūdinimai stokoja vienybės, nepabrėžia sąsajų ir tenkinasi atskirų elementų išvardijimu. Smithas neišryškina nacionalizmo dinamikos ir normatyvinio elemento, pabrėžia visuomeninį ir politinį nacionalizmo vaidmenį, tačiau nuvertina asmens tautinės tapatybės subjektyvią reikšmę. Calhounas priešingai – pažymi normatyvinį elementą, sudaro sąlygas žmogui įsisąmoninti kitokį pasaulio būvį, priimti įsipareigojimus, bet jo trys nacionalizmo matmenys yra pernelyg fragmentiški, nemėginama jų įkomponuoti į vieną darinį,

²⁰ Rubavičius V., *Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika*, Lietuvos kultūros tyrimų institutas: Vilnius, 2018.

²¹ Giničius K. Kęstutis, *Tauta, išbandymai, dorovė: Tarp komunizmo ir demokratijos*, Naujasis Židinys-Aidai: Vilnius, 2013.

²² Smith D. Anthony, *National Identity*, Reno: University of Nevada Press, 1991. P. 74.

²³ Calhoun Craig, *Nationalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.

²⁴ Freedman M., *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon Press: Oxford, 2008. P. 77.

pasikliaujama reikšmės nekuriančia *diskurso* sąvoka²⁵. Kita vertus, yra naivu tikėtis, kad tokios ir panašios teorijos galėtų tapti vientisu ir visą tikrovę persmelkiančiu fenomenu, nes skirtingos filosofinės prielaidos savaime veda į nacionalizmo koncepcijų išsiskyrimą, todėl tai tampa abejotinos reputacijos metodologiniu ginču²⁶.

Verifikavimo metodų ir kriterijų klausimas – atskira ir sunki problema, plačiai svarstoma socialinių mokslų filosofijoje. Čia pripažįstama, kad yra ypač keblu tikrinti bendriausio pobūdžio, gelmines žmonijos transformacijas numatančias ir į tolimą ateitį nukreiptas socialines ir politines teorijas. Dar daugiau, socialiniai mokslai dažnai pamiršta, kad žmogus nėra tapatus visuomenei: net ir metodologiniu požiūriu pagrįsti teiginiai ne retai yra atskirti nuo žmogaus²⁷. Savo ruožtu Anthony D. Smithas teigia, kad niekada nėra buvę vienos nacionalizmo atmainos, ir yra bergždžias reikalas ieškoti kokios nors „tikros“ doktrinos ar „tikro“ judėjimo, kurie galėtų būti visa nusakančiu kriterijumi²⁸. Dažnai neatsižvelgiama į tai, kad tautos formuojasi iš esmės dviem skirtingais būdais: tautinių sąjūdžių „nacionalizmas“ iš esmės skiriasi nuo valstybinių tautų „nacionalizmo“²⁹. Nacionalizmo teorijų gausa vienareikšmiškai suponuoja pastangas jas tikrinti, siekiant išgryninti pamatinius ryšius ir veiksnius. Nors teorijų autorių požiūriai skiriasi, tačiau dažnai konkrečių ryšių ir sąsajų svarba vertinama vienodai. Vyrauja įsitikinimas, kad teorijos gali būti patikrinamos remiantis gana aiškiu kriterijumi – vidutiniu ir ypač ilguoju laikotarpiu išryškėjančiais jų taikymo ir praktinio įgyvendinimo padariniais ir rezultatais³⁰. Tokiu atveju, yra būtina nacionalizmo sampratos problematiką perkelti iš spekuliatyvių svarstymų plotmės į konkretų – politinių ir istorinių sąlygų suformuotą – teorinį kontekstą. Čia yra svarbus ne savaiminis teorinis ginčas, o tai, kaip koks terminas ar sąvoka paaiškina iš etninių grupių susiformavusias tautas, kurios potencialiai gali sukurti vieno etnoso tautines valstybes ir įgauti ne tik etninį, bet ir pilietinį dėmenį. Tokia tautos formavimosi ir vystymosi teorinė raida buvo būdinga ir lietuvių tautinių atgimimų istorijoje, todėl verta išsamiau nagrinėti pagrindines nacionalizmo kilmę ir jo pobūdį nusakančias teorijas.

Šiuolaikinės nacionalizmo kilmės teorijos

Šiame skirsnyje svarbu žvelgti į nacionalizmo teorijas, kurios nusako skirtingus požiūrius į tautos kilmę. Bus apžvelgtos pagrindinės etnokultūrinių ir tautinių tapatumų tyrimo prieigos, siekiant atrasti jų

²⁵ Nagel T., *The Last Word*, Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 4.

²⁶ Jokubaitis A., *Kodėl tauta nėra įsivaizduojama bendruomenė?*, Problemos (70), 2006. P. 16.

²⁷ Jokubaitis A., *Politinis idiotas: Apie neišvengiamą politikos kvailybę*, Tyto alba: Vilnius, 2019. P. 47.

²⁸ Smith D. Anthony, *Nacionalizmas XX amžiuje*. Pradai: Vilnius. P. 23.

²⁹ Hroch M., *Mažosios Europos tautos*, Mintis: Vilnius, 2012. P. 127.

³⁰ Charles, T., *Social Theory as Practice*, Philosophy and the Human Sciences, Philosophical Papers 2, Cambridge: Cambridge University Press, 1985. P. 111-113.

silpnąsias ir stipriąsias puses, o per tai – susikurti savą „teorinį įrankį“, kuris leistų laikytis analitinės tvarkos tolimesnėse darbo dalyse. Kiek supaprastinus kiekvieno iš autorių, mėginusių aiškinti tautos formavimosi procesą ar kurti nacionalizmo teorijas, požiūrius galima pastebėti ir skirti, kad yra atsižvelgiama į penkių svarbiausių ryšių vaidmenį:

1. Istorinės tautos realija: svarbu kas egzistavo prieš „modernią tautą“?
2. Etninės ir kultūrinės tautos egzistavimo substancija: kokia buvo kalbos ir etninės tapatybės reikšmė?
3. Modernizacijos proceso (industrializacijos) poveikis socialinės struktūros pokyčiams, socialinė komunikacija ir modernizacijos proceso netolygumas.
4. Atsakymas į klausimą, ar interesų prieštaravimai buvo susiję su tam tikra priklausomybe socialinei grupei, ar veikiau su valstybės diktatu arba prestižu?
5. Kultūriniai ir socialiniai psichologiniai sąryšiai: tauta kaip iracionali socialinių procesų ir emocinės mobilizacijos išdava.

Pripažįstant nacionalizmo praktikų tikrumą ir nepaisant reliacinio, santykinio nacionalizmo sąvokų pobūdžio, tenka sutikti, jog tas praktikas taikančios ar patiriančios bendruomenės yra linkusios (išsi)ugdyti tam tikrus tautiškumo bruožus, įgaunančius realią ženklinę ar simbolinę reikšmę, kuri veikia tautinės bendrijos kalboje ar jos kasdieniniame gyvenime. Paprastai pastaruosius subendrina kalba ir savimonė, įtvirtindama ašinį *Aš* principą. Todėl svarstymai apie tautinių tapatumų esmės remiasi ne konkrečiais, galimai aiškiai suvokti dalykais, o tautų psichologijos, kultūrinės antropologijos paveldu: gyvenimo būdo bruožais, kultūrinės ir meninės kūrybos ypatumais, nacionalinio charakterio bruožais ir etc. Tenka pripažinti, kad nacionaliniai, tautiniai ir etniniai bruožai veikia kaip stipri visuomenių ir bendruomenių konsolidacijos, žmonių tapatinimosi, jų individualių tapatumo kūrimo ir žmonių skyrimosi jėga. Šioje vietoje būtų galima pradėti kalbėti apie kultūrinį nacionalizmą, kuris yra glaudžiai susijęs su žmogaus ir tautinės savimonės skatinimu – bendrumo pagrindu, tačiau nebūtinai. Todėl yra pravartu atsižvelgti į laiko patikrintus dėmenis, remiantis šiuolaikinėmis nacionalizmo kilmės teorijomis.

Mokslinėje literatūroje skiriamos keturios pagrindinės teorinės etnokultūrinių ir tautinių tapatumų tyrimo prieigos:

- Primordialistinės teorijos;
- Perenialistinės („antlaikiškos“) teorijos;
- Modernistinės teorijos;
- Transformacinės (etnosimbolistų) teorijos.

Primordialistinių teorijų autoriai teigia, kad etnis identitetas yra determinuotas istoriškai ir tvirtai įsišaknijęs žmonių grupių sąmonėje. Savo veikaluose C. Geertzas, E. Shilsas, D. Horowitzas, H. Isaacas ne tiek aiškina etniškumą, kiek aprašo šį reiškinį. Tautos – nuo seno egzistuojantys, natūralūs reiškiniai. Nacionalinis identitetas remiasi kolektyvinės sąmonės archetipais ir yra prigimtinis. Pasak primordialistų, asmeninis identitetas įgaunamas genetiškai, o kolektyvinis – per kultūrą. Šis požiūris nebeturi daug šalininkų.

Perenialistai arba *antlaikiškų* teorijų atstovai (A. Hastings) dažnai yra painiojami su primordialistais. Teigiama, kad žmonija yra natūraliai sudaryta iš nacijų, kurios egzistuoja nuo neatmenamų laikų, tačiau jos tapatumas nėra determinuotas istorinių procesų (!), o įgyjamas per patirtį ir santykį su kitu žmogumi. Nacijos sąvoka apibūdinama kaip kultūrinės-politinės bendrijos, turinčios bendrą kilmę, istorinį likimą, tėvynę, bei specifinį charakterį. Pasak jų – kiekviena tauta yra savita ir unikali, ir tik tautoje gyvenantis žmogus gali pilnai atskleisti savo kūrybines galias ir būti laisvu. Nors nacijos egzistuoja nuo neatmenamų laikų ir žmogus turi sąlygas augti ir būti atitinkamoje tautos kultūroje, dalis jos narių yra pamiršę nacionalinį identitetą, kurio gaivinimas ir ugdymas yra patikimas patriotams.

Nors modernistinės teorijos, teigiančios, kad nacijos yra modernaus amžiaus kūrinys buvo suformuotos per paskutinius trisdešimt metų, jos susilaukė pritarimo ir beveik įgijo tiesos statusą dėl normatyvinio vertinimo įrankio statuso, o ne nacionalizmo empirinių atvejų tipologijos³¹. Oponuodami perenialistų pagrindiniams teiginiams modernistai tvirtina, kad nacijos yra ne senesnės už Prancūzijos Didžiąją revoliuciją. Nacijos ir nacionalizmas yra specifinių modernių istorinių procesų padariniai: masinė edukacija, urbanizacija, sekuliarizacija, demokratizacija, biurokratizacija, kapitalizmo industrializacija ir masinių komunikacijos priemonių plėtra sukūrė sąlygas atsirasti tautoms. Šių nacionalizmo teorijų kontekste galima įžvelgti skirtingas autorių pozicijas. Pasak Benedikto Anderseno, tautos - „įsivaizduojamos politinės bendruomenės“, kadangi jos nariai nepažįsta vieni kitų, bet kiekvieno jų sąmonėje egzistuoja jų bendravimo įvaizdis³². Modernistai yra linkę pristatyti etniškumą bei tapatumą kaip lanksčią, iš skirtingų perspektyvų aprašomą gyvenimo tikrovę, kuri kinta veikiamą sociokultūrinių veiksmų³³, praranda aktualumą ir ilgainiui išnyks³⁴. Komunikacinių nacionalizmo teorijos atstovų suvokimu, nacijos yra masinės standartizuotos kultūrinės ir lingvistinės bendrijos, kuriamos pagal

³¹ Girnius K. Kęstutis, *Tauta, išbandymai, dorovė: Tarp komunizmo ir demokratijos*. P. 91 – 92.

³² Anderson, B., *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999. P. 62 – 63.

³³ Grigas, R., *Savasties ieškojimas arba laiškai Amerikos lietuviams*, Margi raštai: Vilnius, 2004. P. 72 – 75.

³⁴ Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*. P. 191 – 192.

laisvanorišką principą³⁵. Taigi vieni modernių teorijų atstovai teigia, kad nacijos yra išrandamos, o kiti – pabrėžia jų formavimąsi modernizacijos įtakoje. Ir vieni, ir kiti teigia tautas esant nesena, modernių laikų suponuotų aplinkybių išdava, nepripažįsta jokių ilgalaikių socialinių tapatumų, juolab amžinų esmių. Kita vertus, nors ir modernistai oponuoja perenialistams, tačiau abiejų teorijų šalininkai pripažįsta etnokultūrinės bendruomenės esant gyvenamojo pasaulio realija, daugeliu atvejų tapatumo klausimas išlieka svarbus, suvokiama jo galia saistyti žmones į tam tikrą save įvardijančią bendruomenę, gyvenančią apibrėžtoje teritorijoje. Kitaip, išskiriami tie patys tautos ir jos buvimą saistantys bruožai: kalba, istorija (modernistai pripažįsta, bet nuvertina), teritorija, religija, simboliai, mitai.

Transformacinių nacionalizmo teorijų atstovai (A. D. Smith, J. Armstrong, P. Brass) yra įsitikinę, kad modernistai linkę pernelyg sureikšminti modernios ir iki-modernios visuomenės skirtumus. Pasak jų, modernybė nėra radikali revoliucija žmonijos istorijoje. Tarp modernybės ir iki-modernių laikų yra tęstinumas, tad etninės bendrijos (tautos) neiškyla *ex nihilo*, o kuriasi iš jau egzistuojančių etninių kategorijų pagrindu, perimdamos ir pakeisdamos esančius solidarumo ryšius, išplėsdamos kultūrinio tapatumo požymius ir įgaudamos daugiau kultūrinių galių. Anthony D. Smithas etninėms bendrijoms priskiria daugelį tų bruožų, kurie ankstesnėse nacionalizmo teorijose buvo būdingi tautoms: bendrą mitą apie kilmę, jai būdingą kultūrą, bendrą istoriją, artimus saitus su kuria nors teritorija, narių tarpusavio solidarumo jausmą³⁶. Skiriami du etninių bendrijų tipai: *horizontaliosios* ir *vertikaliosios*. Horizontaliąsias etnines bendrijas sudaro aukštesni socialiniai sluoksniai (dvasininkai, pirkliai, kariai ir kt.), o vertikaliąsias – visi kiti. Bendrijos (tautos) tapatumas yra palaikomas kultūros priemonėmis, kurios laiduoja kartų patirties perimamumą, „savumo“ jausenos perdavą, savo praeities puoselėjimą, tad ir bendro likimo pojūtį. Tauta atsiranda tada, kai tarp etninės kategorijos narių pradeda stiprėti solidarumo jausmas, didėja elito pastangos visus mobilizuoti kovai dėl savo valstybės, kai įsitvirtina bendruomenės noras pačiai lemti savo likimą. A. D. Smitho teigimu, iš etninių bendrijų (tautų) išsivysto nacijos³⁷. Nacijos – hibridinis darinys, susidedantis iš **etninio** ir, įsteigtos valstybės dėka atsiradusio, **pilietinio** sandų. Bendros kilmės mitai, simboliai, istoriniai atsiminimai sudaro nacių etninę „šerdį“, o bendra ekonomika ir politinės narių laisvės ir pareigos – pilietinį dėmenį. Transformacinės teorijos neneigia modernizacijos procesų reikšmės. A. D. Smithas yra įsitikinęs, kad tautos išgyveno „trilypę revoliuciją“ ir iki XIX amžiaus atsirado pirmosios nacijos. Nacių susiformavimą lėmė XVI amžiuje prasidėjusi ir išgyventa „trilypė revoliucija“: ekonominė (industrializacija, kapitalizmas), karinė, administracinė ir

³⁵ Gellner, E., *Tautos ir nacionalizmas*, Pradai: Vilnius, 1996. P. 88 -90.

³⁶ Smith D. Anthony, *Ethno-history and National Identity*, in: Idem, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press: Oxford, 1999. P. 22 – 31.

³⁷ Smith D. Anthony, *Ethnic Identity and Nationalism*, *History Today*, 33 (10), 1983.

švietimo bei kultūros³⁸. Kitaip nei modernistai, A. D. Smithas mano, kad nacijos greitai neišnyks, nes modernųjų teorijų atstovai nuvertina keletą svarbių nacionalizmo bruožų. Nacionalizmas: 1) politiškai būtinas, 2) socialiai ir ekonomiškai funkcionalus ir 3) istoriškai patikrintas ir išsiskiriantis³⁹. Pasak jo, nei viena šiandieninė ideologija nėra pajėgi konkuruoti su nacionalizmu dėl jo buvimo svarbos: gebėjimo jungti (nacionaliniu pagrindu) skirtingus socialinius sluoksnius, nepakeičiamumo per karus ir krizes, gyvybingumo tarptautinėje santvarkoje⁴⁰.

Apibendrinant šiuolaikines nacionalizmo teorijas ir jų ryšį, galima teigti, kad jos visos pripažįsta etnokultūrinės bendruomenės kaip pasaulio realiją. Visose teorijose tapatumo klausimas išlieka svarbus, suvokiama, kad jis saisto žmones į save gebančią įvardinti bendruomenę, gyvenančią apibrėžtoje teritorijoje. Skiriami tokie etnokultūrinių bendruomenių (tautų) bruožai: **bendras mitas apie kilmę, jai būdinga kultūra, bendra istorija, artimi saitai su kuria nors teritorija, narių tarpusavio solidarumo jausmas**. Verta dėmesio primordialistų įžvalga, kad kolektyvinis tapatumas ateina per kultūrą, tačiau šiose teorijose nuvertinamos asmeninės savivokos galimybės ir iš to kylantis laisvas apsisprendimas priimti atitinkamą tapatumą ir įsipareigoti jį puoselėti. Pastarąsias teorijas papildė perenialistai, kurie suvokia žmogų kaip subjektą, kuris nėra vien tik priklausomas nuo istorinės determinacijos, bet reflektuoja (nors dažnai užmiršta) bendro tapatumo prasmę kaip potencialią galimybę geriau realizuoti savo kūrybiškumą ir išlaisvėti. Be to, verta patriotų kaip kolektyvinio tapatumo palaikytojų įžvalga, kuri atsiremia į šiuolaikines kolektyvinės atminties studijas ir jų įprasminimą kaip žmonių grupės vienijančią psicho-socio-kultūrinį „mechanizmą“, veikiančią prasminėje bendrų išgyvenimų, įvykių ir potyrių terpėje ir padedantį kurti bendrą istorinį likimą⁴¹. Šias teorijas papildė tautų kaip unikalių, savitas kultūras puoselėjančių darinių suvokimas. Vis dėlto, perenialistai negali pilnai atsakyti į klausimus dėl kolektyvinių bendrumų tikslingumo ir kuo tie bendrumai svarbūs vis modernėjančiame pasaulyje. Nors modernųjų teorijų šalininkų silpnybė yra jų funkcinis/instrumentinis požiūris į kolektyvinius tapatumus, jie tikslūs įžvelgę modernybės implikuotų naujų poreikių atsiradimą atitinkamoje bendruomenėje. Kita vertus, bet kokie tapatumą palaikantys veiksniai modernistų teorijose gali būti labai greitai sukuriami ir, pakitus atitinkamų aplinkybių poreikiams, naikinami: tautos jų teorijose nėra vertybė, todėl gali ir išnykti. Ypatingai svarbios transformacinių nacionalizmo teorijų

³⁸ Smith D. Anthony, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell: Oxford, 1986. P. 129 – 152.

³⁹ Smith, D. Anthony, *Gastronomy or geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations*, Nations and Nationalism (1), nr. 1, 1994. P. 18 – 19. Taip pat: Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*. P. 212 – 215.

⁴⁰ Kuriant Jungtinių Tautų Chartijos projektą susiformavo dvi skirtingos pozicijos, kurios akivaizdžios ir vėlesnėse Generalinės Asamblėjos rezoliucijose: siaurąjį požiūrį palaikiusios valstybės teigė, kad šis principas gali būti įtrauktas į Chartiją, tik su ta sąlyga, kad jis bus suprantamas kaip tautų savivaldos teisė, bet ne teisė atsiskirti; plačiuoju požiūriu šis principas reiškė tautų laisvę pasirinkti bet kokią statusą, tame tarpe ir atsiskyrimą. Žr. Stromseth E. Jane, *Self-determination of peoples and politics*, American Society of International Law, 1992.

⁴¹ Halbwachs M., *On Collective Memory*, The University of Chicago Press: Chicago ir London, 1992. P. 88 – 90, 312.

ižvalgos, kurios neigia modernistų teorijas tuo požiūriu, kad tautos neatsiranda *ex nihilo*, bet formuojasi iš jau egzistuojančių etninių kategorijų ir jas apimančių – etnokultūrinių bendruomenių – pagrindu. Modernybė priimama ne kaip radikali žmonijos revoliucija, bet proga perkeisti jau esančius solidarumo ryšius, išplėsti kultūrinio tapatumo požymius ir per tai įgauti dar daugiau kultūrinių galių. Tautinės kultūros ir jos puoselėjimo aspektas yra ypač svarbus, tačiau nėra akcentuojamas teleologinis argumentas, todėl iki galo nėra aiški tautinės kultūros ir žmogaus sąveika. Nacionalizmo studijų teoretikas Anthony D. Smithas etninėms bendrijoms (tautomis) priskiria daugelį tų pačių bruožų kaip ir ankstesnių teorijų šalininkai, skiria šių bendruomenių „etninę“ ir „pilietinę“ šerdį modernizacijos įtakoje. Pasak jo, bendros kilmės mitai, simboliai, istoriniai atsiminimai sudaro etninį dėmenį, o bendra ekonomika ir politinės narių laisvės ir pareigos pilietinį dėmenį. Dar daugiau, panašu, kad Smithas yra teisus iškeldamas nacionalizmo reiškinio aktualumą šiandienos pasauliui.

Atsižvelgiant į skirtingų teorijų išvalgas ir tų išvalgų sąryšius, galima teigti, kad šiuolaikinėse nacionalizmo studijose tautinė tapatybė tiesiogiai grindžiama atskiros tautinės kultūros egzistavimu, tad kultūros klausimas yra ypač svarbus. Kultūros klausimai suvokiami kaip atitinkamą bendrumą įkūnijantys veiksniai. Pagal ankstesnę darbo metu pateiktą argumentaciją, neužtenka kalbėti apie kultūrą kaip tik apie vertybę, bet reikia pereiti prie kultūros kaip gyvenimo ir sugyvenimo prasmės teikiančio principo suvokimo. Anthony D. Smithas teisus kalbėdamas apie nacionalizmus, nes nėra vieno nacionalizmo. Kalba apie nacionalizmus, tai kalba apie skirtingas kultūras ir tų kultūrų skatinimą. Turint omenyje Romualdo Ozolo nacionalizmo sampratą, tai prasmę šiam darbui teikianti išvalga. Kultūrinis nacionalizmas – šiandienos realija. Kaip ir kiek ši realija reiškiasi skirtingose tautose reiktų aiškintis atskirais moksliniais tyrimais. Mano darbo tezė nurodo į kultūrinio nacionalizmo reiškinį, jo sklaidą ir tos sklaidos galimybes Lietuvoje, todėl pravartu pereiti prie lietuviškojo nacionalizmo specifikos. Bet prieš tai ketinu išsigryninti teorinį įrankį, kuris palengvins Romualdo Ozolo nacionalizmo analizę.

Teorinis įrankis Romualdo Ozolo nacionalizmo sampratos analizei

Neužtenka vienos teorijos Romualdo Ozolo nacionalizmo analizei. Ir vis dėlto, teorija yra būtina, nes tai padės darbo eigoje geriau orientuotis gausioje Ozolo bibliografijoje, koncentruotis į tas idėjas ir jų sistemas, kurios nenukrypsta nuo Ozolo nacionalizmo supratimo. Būsima teorija galėtų būti suvokiama kaip Kęstučio K. Girniaus „normatyvioji konceptuali schema“ – kaip tam tikri akiniai, kurie padeda matyti bendrą nacionalizmo vaizdą, nenukrypstant nuo jo esmės. Atsižvelgiant į tai, šiame skirsnyje pasistengsiu susisteminti šiuolaikines nacionalizmo kilmės teorijas į tam tikrą loginį darinį,

kuris padės tolimesniuose darbo etapuose. Atsižvelgiant į ankstesniame skirsnyje išskirtus teorinius akcentus, **konstruoju tokį teorinį įrankį:**

Tautos neatsiranda *ex nihilo*, bet formuojasi iš jau egzistuojančių ir tam tikru tapatumu pasižyminčių etnokultūrinių bendruomenių. Tautos – savitas kultūras puoselėjančios ir save organizuoti gebančios etnokultūrinės bendruomenės. Bendras tapatumas saisto žmones į save (tarpusavyje suprantamai) gebančią įvardinti bendruomenę tam tikroje teritorijoje. Tapatumas yra kultūros dalis, tačiau žmogus gali laisvai pasirinkti išsipareigoti atitinkamai kultūrai ir jai priklausyti, arba ne. Žmogus reflektuoja tapatumo prasmę ir suvokia, kad bendras tapatumas yra racionalus pasirinkimas, nes tai jam leidžia geriau realizuoti savo kūrybiškumą, save patį. Žmogus suvokia tapatumo pavojus, todėl ieško būdų kaip jį išsaugoti – susiformuoja patriotizmo fenomenas. Modernybė turėtų būti suvokiama ne kaip tikslas, bet kaip priemonė tautai sustiprėti, dar labiau išskleisti savo kūrybinį potencialą, įgauti daugiau kultūrinių galių. Nors nacionalizmo teorijos neakcentuoja tautinės kultūros teleologinio argumento, galima teigti, kad tautinė kultūra – žmogaus kūrybinės raiškos tautoje rezultatas, taigi savaime unikalus jo gyvenimo pasaulyje savitaigos būdas. Kultūros kokybės laipsniavimas yra galimas, jei yra sukurti objektyvūs kriterijai, tačiau iš principo nepriimtina atmesti žemesnės kultūros vien tik dėl to, kad ji yra žemesnė. Toks atmetimas yra galimas, jei ir tik jei yra pažeidžiamas tautinės kultūros atsakomybės žmogui, tautai ir pasauliui principas. Tauta tampa pilnaverte, kai sukuria nepriklausomą valstybę. Valstybėje atsiranda ir pilietinis tautos tapatumo dėmuo, kuris papildo etninį. Nacionalizmas – šio pasaulio realija, nes nėra pakeičiamas jungiant (nacionaliniu pagrindu) skirtingus socialinius sluoksnius, karo ar krizės (gamtinės, ekonominės) atveju, gyvybingumo tarptautinėje santvarkoje.

Taigi šiame darbo skirsnyje taikytas būdas, kurį galima pavadinti loginės sekos analizės būdu, atsižvelgiant į nagrinėtas nacionalizmo kilmės teorijas, leido išsigryninti teorinį įrankį, kuris padės orientuotis tolimesniame darbe. Kitoje dalyje gilinsiuosi į lietuviškojo nacionalizmo savitumą.

2. Lietuviškojo nacionalizmo savitumas

Šios darbo dalies tikslas – žvelgti į lietuviškojo nacionalizmo savitumą per skirtingo pobūdžio istorines aplinkybes, kurias veikia tautos būvį, siekiant išgryninti tautos egzistenciją stiprinančius arba silpninančius subjektyvius arba objektyvius veiksnius, ir pažymint Romualdo Ozolo idėjinę perspektyvą. Keliu tokius darbo uždavinius: 1) Apčiuopti lietuviškojo nacionalizmo savitumą skirtingų istorinių tarpsnių idėjinėje plotmėje, remiantis Romualdo Ozolo įžvalgomis; 2) Remiantis pirmu uždaviniu, išskirti svarbiausius nacionalizmo raiškos bruožus; 3) Nustatyti bendras lietuviškojo nacionalizmo raidos

tendencijas (žr. darbo išvados). Atlikti tyrimai rodo, kad etninių bendrijų kūrimąsi ir tvirtėjimą labiau paveikia tai, kaip istorijos eigoje atitinkamos bendrijos (kurioms lemta tapti tautomis) susitelkia ir kartu atlaiko kylančius iššūkius⁴². Be to, Anthony D. Smithas teigia, kad visos galimos tautos nuolat kūrėsi ir kito, todėl istorija neišvengiamai buvo etninio, o vėliau ir tautinio tapatumo perteikėja. Atsižvelgiant į darbo pobūdį ir iškeltus tikslus, verta žvelgti per lietuviškojo nacionalizmo tapsmo istorinę prizmę, kurią siūlo ir jos skirstymą į penkis skirtingus laikotarpius taiko pats R. Ozolas: 1) Pirmojo Atgimimo (XIX a. pab. XX a. prad.); 2) Tarpukario Lietuvos valstybės; 3) Sovietmečio; 4) Lietuvos nuo Kovo 11 d. valstybės atkūrimo iki 2004 metų ir 5) Lietuviškojo nacionalizmo būvį ir jo tendencijas po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą. Skirtingi laikotarpiai pasirenkami dėl iš principo skirtingų istorinių aplinkybių, kurios skirtingai veikė tautos būvį ir žmogaus santykį su tauta. Darbo metu svarbu atskleisti, kad nepaisant nuolat išgyvento idėjinio tapsmo, susiformavo tam tikri visus laikotarpius jungiantys jo bruožai, kurie buvo ir yra lietuviškojo nacionalizmo sudedamoji, ir kuriuos apibendrintai galima vadinti kultūriniu nacionalizmu.

2.1.Pirmojo Atgimimo nacionalizmas – empirinis

Pirmasis šios dalies skirsnis žymi Pirmojo tautinio Atgimimo laikotarpio nacionalizmo raiškos analizę. Skirtini „tautinio sąjūdžio“ ir „tautinio atgimimo“ terminai: jeigu tautinio sąjūdžio termino pirmasis akcentas yra tautiškai susipratusių žmonių kolektyvinių, derinamų pastangų rezultatas ginti ir plėtoti tautos etnokultūrinį savitumą, laiduoti tautai, kaip kolektyviniam individui, lygias teises su kitomis tautomis ir pagaliau – suverenumą, tai šiame skirsnyje naudojamas „tautinio atgimimo“ terminas reiškia daugiau vidinį vyksmą, t. y. vyksmą dvasios, tautinės savimonės lygmenyje⁴³. Šioje darbo dalyje atsižvelgiama į tai, kad nacionalizmo ideologijos supratimas Pirmojo Atgimimo kontekste gali būti per daug vienmatis, todėl savaime negali visapusiškai apibūdinti tuo metu besikuriančios lietuvių pasaulėžiūrinės visumos⁴⁴. Aiškinama, kad tautinis sąjūdis susiformavo ir įgavo masines raiškos formas dėl romantizmo ir Apšvietos idėjų sintezės ir jų sąveikos su nacionalizmu. Nors tautinės savimonės dvasinis vyksmas vargu ar gali įvykti be tautiškai susipratusių žmonių įsijungimo į tautos kultūros darbą, apsiribosiu tik konkrečių asmenų, įkvėpusių Romualdą Ozolą, paminėjimu.

Pirmojo lietuvių Atgimimo laikotarpio kultūrinio nacionalizmo atrama – vyraujantis *empirinis mąstymas*⁴⁵, kuris nėra atsiejamas nuo lietuvių nacionalinio (etnine prasme) projekto. Lietuvių tauta

⁴² Hroch, *Mažosios Europos tautos* P. 138.

⁴³ Kulakauskas A., *Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą*, Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: str. rinkinys, t. 1. / sud. E. Aleksandravičius ir kt., Sietynas: Vilnius, 1990. P. 132 – 133.

⁴⁴ Dementavičius J., *Lietuvos valstybė kaip ideologinis projektas*, Politologija, 89 (1), 2018. P. 57 – 87.

⁴⁵ Teiginys aiškinamas tolimesnėse darbo stadijose.

išgyveno sparčią etnokultūrinio tapatumo kaitą ir raidą XIX a. pab. – XX a. pr. stiprėjant tautinei savimonei ir norui siekti valstybingumo. Objektivos tautinį sąjūdį skatinančios priemonės gali būti paveikios tik tuomet, kai vyrauja tam tikras bendras žmonių subjektyvus nusiteikimas, tam tikra *jausena* apie kuriamos tikrovės tiesą. Pastarasis fenomenas yra sunkiai paaiškinamas: kodėl gi būti lietuviu gali būti geriau nei rusu ar lenku? *Empirinis* santykis su tikrove persmelkė lietuvių kultūrą: tautiniai sentimentai, bendra istorinė praeitis, tradicijos ir kultūrinis prieraišumas gali būti sunkiai suderinami su politiniu racionalizmu. Bet gi kuo pasižymi *empirinis* Pirmojo Atgimimo nacionalizmo pobūdis? Arba kodėl *empirinis mąstymas* – pagal Romualdą Ozolą – nėra atsiejamas nuo Pirmojo lietuvių Atgimimo?

XIX a. lietuvių tautos būtis yra persmelkta romantizmo kaip *jausminio* santykio su tikrove. Romualdas Ozolas yra įsitikinęs, kad romantinis santykis su tikrove turi ne tik estetinio grožio, bet ir pozityvios galios – pasipriešinti totalinei dvasios standartizacijai. Alvydas Jokubaitis savo tyrinėjimuose akcentuoja, kad tautinė valstybė – romantiškojo mąstymo padarinys kūrinio pavidalu⁴⁶. Romantizmo persmelktus lietuvių tautos kūrybos politinio įprasminimo būdus, subjektyvų tikrovės suvokimą per romantizmą ir valstybės kūrimo idėjos transformaciją siūloma aiškinti pasitelkiant Carlo Schmito politinio romantizmo idėją⁴⁷. Šio autoriaus nuomone, romantizmas yra atsietas nuo atskiros politinės programos, neturi nekintamos esmės ir gali būti suprastas kaip politinių idėjų pajungimas romantizavimo veiksmui⁴⁸. Politinis romantizmas (spontaniškai kylantys subjektyvūs jausmingumo blyksniai; nenuilstantis *naujumo* poreikis; poetinis išgyvenimas; emocinė ir estetinė reakcija į politinius įvykius) pasižymi ypatingu skvarbumu, tad gali užvaldyti besivadovaujančius bet kuria ideologija. Tokiu būdu svarbiausiu meno ir politikos pranašu gali tapti suvokiamas gebėjimas vienyti žmones per visa apimančią estetiškumą. Manoma, kad menininkai galėtų sukurti „estetinę valstybę“⁴⁹.

Aptartas romantinis santykis su tikrove yra suaugęs su Romualdo Ozolo skiriamu *empiriniu mąstymu*, kurio aiškinimą būtina išskleisti. Empirinis aplinkos suvokimas – įgimtas žmogaus sąmonės nusiteikimas paviršutiniškai (empiriškai) priimti daiktų pasaulį: dažniausiai žmonės priima ne daiktuose įsikūnijusius principus, o jų išorę – tą *naujumą* – kurį teikia kiekvienas principinės kūrybos (kultūrinės sklaidos) tarpsnis⁵⁰. Toks nusiteikimas implikuoja paviršutinišką politinės tikrovės priėmimą, nes ši tikrovė pasidaro verta tiek, kiek patenkina individualių afektų poreikį. Asmeninė vaizduotė, pajungta

⁴⁶ Jokubaitis A. ir Lopata R., *Lietuva kaip problema : filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*, Tyto alba: Vilnius, 2014. P. 74.

⁴⁷ Dementavičius, *Lietuvos valstybė kaip ideologinis projektas*. P. 77. Taip pat žr.: Jokubaitis A. ir Jokubaitis L., *Romantizmas ir valstybininko idėja*, Politologija, 89 (1), 2018. P. 4.

⁴⁸ Schmitt C., *Political Romanticism*, vert. G. Oakes, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1986.

⁴⁹ Schiller F. *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla: Vilnius, 1999. P. 152.

⁵⁰ Ozolas R., *Supratimai: parinktos 1956-2006 m. metafizinio dienoraščio mintys*, sud. A. Daugnorienė, Naujoji Romuva: Vilnius, 2007. P. 219 – 220.

nekontroliuojamai afektų kūrybai arba atsakui į ją, pradeda formuoti įvairaus tipo tikrovės vaizdinius, kurie tam, kad būtų patenkinti, turi įgauti materialų pavidalą, t. y. atsiremti į tikrovę. Kadangi *empirinis mąstymas* pasižymi paviršutinišku tikrovės suvokimu, tikėtinas dažnas nutolimas nuo tų tikrovę kuriančių ir palaikančių principų. Tokiu būdu, paviršutiniškumas sąlygoja didesnę arba mažesnę atotrūkį nuo tikrovės. Didesnis atitrūkimas, lemia asmeninį polinkį į kraštutinumus, todėl ir iš politinio estetizmo kylanti pavojų⁵¹. Net ir mažiau nuo tikrovės atitrūkusi būtis (nekalbant apie kraštutinumus) *empirinio mąstymo* perspektyvoje yra ryški tik išgyvenant dabarties *naujumo* momentą, kultūra praranda pastovesnes raiškos formas, galiausiai, ne retai imamas naujų gyvenimo būdų.

Pirmojo lietuvių atgimimo nacionalizmo pobūdis yra *empirinis*, nes atliepė to meto visuomenėje vyravusį *naujumo* poreikį. *Empirinis* lietuvių etnokultūrinės bendruomenės nusiteikimas leido priimti modernios tautos idėją, kurios niekada nebuvo. Kadangi pagrindinė *empirinio* santykio su tikrove savybė *naujumo* troškimas arba atvirumas naujoms idėjoms, lietuviškojo nacionalizmo skatinamas kultūrinis idealas galėjo lengviau plisti, būti priimamas ir tapti lietuvio vaizduotę išpildančia tikrove. Vyraujantis *empirinis* žmogaus santykis su tikrove veikia kaip tam tikras staigus susižavėjimas *naujumu* ir atsakas į jį, tačiau jis nėra pastovus ir ilgalaikis, dažnai nereflektuotas, neskatinantis imtis tikslingos veiklos.

Žmogaus valingo gyvenimo pradžia dėl tikslo yra reikalingas tikrumas ir aiškumas, kuris susiformuoja idėjiniu pavidalu, t. y. tik sąsajoje su protu⁵². Žmogus, matuodamas pasaulį savimi ir tuos matavimus užpildydamas *jausmu*, - pasak Ozolo, „<...> sukuria tokį naują pasaulį ir jį bekurdamas pats taip protiškai išauga, kad artėja momentas, kai jis, žmogus, pajus, suvoks, pamatys, kad jo susikurtas pasaulis yra silpnesnis už tą, ant kurio jis egzistuoja; bent jau – kad jis ne vienas, kad jis yra ant kažkokio kito, kad yra du pasauliai – materialus ir nematerialus.⁵³“ Pasaulio iškėlimas virš individo nėra individo neveiklumo teigimas. Priešingai – tai reiškia proto, išminties iškėlimą renkantis kovos prieš visuomenės ir valdžios idiotizmą priemones. Ozolas mano, kad toks suvokimas veda į žmogaus revoliuciją jo viduje per pasaulėvokos ir pasaulėžiūros pokytį, išlaisvėjimą ir kryptingos savitaigos būdų paiešką. *Empirinio mąstymo* tikrovės formos, kuriose jausmai įsikūnija kaip žmogaus veiklos produktai (kultūra), yra žmogaus racionalizacinio sugebėjimo ugdymo procesas, todėl be protingo būvio neįmanoma jokia kryptinga veikla. Išėjimas iš *empirinio mąstymo* liūno galimas tik per principų, kurie skleidžiasi praeities

⁵¹ Ozolas R., *Ar jau prasidėjo nauja Lietuva? Apie mūsų politinį estetizmą*, Atgimimas, nr. 40, lapkr. 3 – 10, 1989. P. 3.

⁵² Ozolas R. *Tikrumas ir aiškumas – du savęs suvokimo pradai*, Jaunimo gretos, nr. 3, 1988. P. 22 – 23.

⁵³ Ozolas, *Išsivadavimas: 1971 – 1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. P. 544 – 545.

kultūra, supratimą, per proto veiklą, atgaminant viską, kas yra buvę (kultūros istorija). Nacionalizmas (kaip tautinės kultūros ugdymas) gali tapti „viena iš būsimąjo proto pasaulio sukūrimo prielaidų“⁵⁴.

Empirinio mąstymo poveikis etnokultūrinės bendruomenės sąmonei gali reikštis kaip subjekto sudvasinimas, bandant aiškinti tautą kaip vieną ar kitą kriterijų išpildantį reiškinį, ir pereinant prie tautiškumo, kuris mistiniu būdu gali persmelkti visus. Tokiu būdu, postuluojamas *empirinis mąstymas* santykiyje su nacionalizmu gali suponuoti abstrakčią tautybės sklaidą laike (istorijoje), erdvėje (vietoje) ir atmintyje (kalboje). Šia prasme, Nerija Putinaitė yra teisi kalbėdama apie lietuviškosios tapatybės poetinį, o ne politinį šaltinį⁵⁵. Pagal Ozolą, empirinių bruožų dominavimas lietuviškoje to meto kultūroje, vis dėlto, padaro ją būtiška dėl suvoktos bei įtvirtintos savo žemės, kaip patikimos tikro buvimo vietos (kaimo, sodybos), supratimo⁵⁶. Svarbiausias čia tampa pats suvokiantis, sąmonėjantis, kuriantis ir dabartį kaip galimybę asmeniškumui ir tautiškumui skleisti suprantantis asmuo.

Lietuviškajai tapatybei formuotis padėjo tarp inteligentų paplitusios sekuliarizuotos Apšvietos idėjos, kurios atnešė keletą tautiniams sąjūdžiams reikalingų naujovių. Viena iš pagrindinių buvo švietėjiško patriotizmo koncepcija, kurios esmė nurodo į inteligentų atsakomybę už liaudies švietimą atskleidžiant gimtosios kalbos svarbą, patriotizmo ir tėvynės meilės poreikį per tuo metu itin paveikių istorinių argumentų pasakojimą. Iš valstietijos išaugusio, išsilavinusio, nedidelio inteligentijos būrelio iniciatyva ir pastangomis platinant carinės valdžios draudžiamą lietuvišką spaudą kultūrinei ir politinei kūrybai bei jos raiškai buvo pažadinta etninėmis kategorijomis disponavusi lietuvių valstietija⁵⁷. Vyko nepaprastai intensyvus kultūrinės atminties prikėlimo ir formavimo darbas: skleisti tautos vienybės ir jos reikšmės, istoriškumo, gimtosios lietuvių kalbos ir gyvenamosios aplinkos (teritorijos) reikšmės teikiantys pasakojimai. Tautos „žadintojų“ veiksmai paskatino moderniosios lietuvių tautos idėjos iškilimą ir jos valios kurti savo valstybę apraišką; Lietuviams įteigė suvokimą, kad vienybė pasaulyje yra įmanoma tik su tais, kurie yra už tautos ateitį. Ozolas savo tekstuose pakartotinai mini Simono Daukanto (tautos – kaip savarankiško istorijos subjekto, kuriam būdinga vienijanti lietuvių kalba – apologetas; etninio nacionalizmo proteguotojas ir politinės kalbėsenos pradininkas), Jono Basanavičiaus (tautinio sąjūdžio programos politinis lyderis ir formuotojas), Vinco Kudirkos (per kultūrinių jungčių paieškas ir jų derinimą vienijantis ideologas; demokratas ir nacionalistas), ir vysk. Motiejaus Valančiaus (Žemaičių vyskupijos valdytojas („liaudies (*lud*) ganytojas“), kurios sienos tapo pirmomis naujai besikuriančios

⁵⁴ Ozolas, *Supratimai: parinktos 1956-2006 m. metafizinio dienoraščio mintys*. P. 106.

⁵⁵ Putinaitė N., *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Aidai: Vilnius, 2004. P. 10

⁵⁶ Ozolas R., *Mūsų galia ir negalios* žr. Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai. P. 39

⁵⁷ Subačius P., *Lietuvių tapatybės kalvė*, Aidai: Vilnius, 1999. Taip pat: Balkelis T., *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, vert. Žilvinas Bieliauskas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: Vilnius, 2012.

tautos sienomis; masinio-lituanistinio sąjūdžio pradininkas; katalikiško universalizmo ir tautiškumo derintojas; būsimo lietuvių kultūrinio elito ugdytojas) asmenybės, kurios suprato, kad švietimas yra tiek svarbus, kiek padeda ugdyti žmogų, skatina jį vieningai telktis per tautinio-kultūrinio bendrumo akcentavimą ir implikuoja politinį veikimą, galiausiai, norą siekti politinės nepriklausomybės (išskyrus Valančių) tautinės valstybės forma.

Taigi Pirmasis lietuvių atgimimas nacionalizmo perspektyvoje negali būti aiškinamas aptariant tik objektyviais „iš viršaus“ žmonėms ir žmonių grupėms taikomais ir susitelkimą skatinančiais bruožais – bendru mitu apie kilmę, gyvenamosios aplinkos (žemė) svarba, istorija (kolektyvinė atmintis ir „bendras likimas“), solidarumo jausmu ir/ar interesų konfliktu, kultūra (kalba), simboliais ir sentimentais. Pirmojo Atgimimo nacionalizmo tautos idėja buvo priimta, nes suteikė patikimą materialų (ypač žemės) pagrindą subjektyviems *empirinės* tikrovės vaizdiniais, kurie sutapo su objektyviais tautos substanciją palaikančiais, stiprinančiais ir į veiksmą orientuotais asmeniniais nusiteikimais. Ilgainiui, dėl masinės politikos populiarumo, Apšvietos idėjų ir romantizmo sintezės tai tampa masiniu reiškiniu, kurį apjungia tautinis ir politinis sąjūdis moderniosios Lietuvos valstybės kūryboje, kuomet etnokultūrinio pobūdžio bendruomeninės tapatinimosi *jausena* įgauna pagreitį ir vis stiprėdama virsta tautine, galop – nacionaline, kuriai būdinga sava, kultūros politikos ir valstybės vidaus bei tarpvalstybinių santykių kreipiama raida. Tokiu būdu, politiškai atskirti, lietuviškai kalbantys valstiečiai pradėjo politiškai sąmonėti, telktis, galiausiai, reikalauti valstybingumo pripažinimo. Liaudis tapo tauta.

2.2.Kultūrinis nacionalizmas tarpukario Lietuvoje – lietuviškojo patriotizmo laimėjimas

Šiame darbo dalies skirsnyje bus toliau atsižvelgiama į darbo pradžioje išsikeltus tikslus, tad gilinamasi į lietuviškojo nacionalizmo savitumą atkurtoje Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, atkreipiant dėmesį į nelygstamą tautinės kultūros reikšmę, kuri leido susiformuoti ir įsitvirtinti lietuviškajam patriotizmui. Parafrazuojant Romualdą Ozolą, lietuviškasis patriotizmas buvo vertingiausias šio laikotarpio lietuvių nacionalinės kūrybos laimėjimas, tačiau XIX ir XX amžiai Lietuvai yra neatskiriama vienovė ir nė vienu amžiumi atskirai negalima paaiškinti Lietuvos, nes tie du amžiai yra „prabudimas savo tautiniam autentiškumui suvokti“⁵⁸, todėl svarbu akcentuoti tarpukario Lietuvos idealus, vertybes, sprendimus.

⁵⁸ Ozolas R., *Gyvenimas valstybėje – gyvenimas savo namuose*, Atgimimas, nr. 2, saus. 21 d., 2000. P. 12.

Atkurta ir kitų pripažinta Lietuvos valstybė iš esmės toliau bandė įgyvendinti Pirmojo Atgimimo laikotarpiu suformuotus idealus. Vis dėlto, pastaroji atsidūrė visiškai naujoje kultūrinėje ir politinėje aplinkoje, kuriai apibūdinti nepakankamos XIX amžiaus tautinio atgimimo laikų idėjos. Tarpukario Lietuvos politinę raidą galima skirstyti į du tarpsnius – parlamentinės demokratijos (1920 – 1926) ir autoritarinį (respublikinį) Antano Smetonos valdymą (1926 – 1940). Aptariamajame laikotarpyje vyrausios keturios skirtingos politinės minties tradicijos⁵⁹ (tautininkiškoji, katalikiškoji, liaudininkiška demokratinė ir kairioji) neišvengė konfrontacijų. Nors organiškoji katalikiška politinės minties srovė išsiskyrė garsiais intelektualais ir tapo ryškiausia A. Smetonos režimo intelektine opozicija, labiausiai viešajame gyvenime buvo girdimas tautininkų balsas. Politinių idėjų laukas šiuo laikotarpiu yra smarkiai pakrypęs į tautinės kultūros ir tapatumo skatinimo pusę – net ir politinių principų sąskaita⁶⁰.

Pirmosios Respublikos pradžioje vykusias politines konfrontacijas, politinio susiskaldymo pobūdį, partijų nesutarimus ir bendrą valdžios autoriteto smukimą 1926 metų perversmo išraiška galima suprasti kaip Pirmojo Atgimimo laikotarpiu susiformavusio *empirinio* nacionalizmo seklumą. Ozolas pastebi, kad dėl *empirizmo* valstybiniame gyvenime tik nuo ketvirtąjo dešimtmečio pradžios lietuvių tautos kultūrinė situacija keičiasi iš esmės⁶¹. Būdingiausios to meto kultūrinės savitaigos priemonės: suklestėjusi lietuvių kultūros filosofija (S. Šalkauskis, A. Maceina), žurnalistikos išryškėjimas („Naujoji Romuva“) ir literatūros raiška – *empirizmą* teigiant (P. Cvirka, S. Nėris ir kt.) arba jį neigiant (A. Vaičiulaitis, B. Brazdžionis, V. Mačernis ir kt.). Viso to rezultatas – Lietuva pilnai tampa nacionalinės kultūros kūrimo erdve.

Sukūrus modernią Lietuvos valstybę jos gyventojų sąmonėje ir politinėje mintyje įsitvirtino modernioji patriotizmo samprata – patriotizmas kaip tautos, valstybės ir gimtojo krašto meilė. Šios patriotinės meilės sudedamąsias dalis skiria Stasys Šalkauskis, teigdamas, kad tik įsipareigojimas tautai, valstybei ir kraštui gali būti vadinamas pilnutiniu patriotizmu⁶², o meilę tik kuriam iš šių objektų vadinti patriotizmu reikštų drastiškai ir nepagrįstai išplėsti patriotizmo sąvokos turinį. Trilypis patriotinio įsipareigojimo objektas plačiausiai yra išskleidžiamas Antano Maceinos „Tautiniame auklėjime“. Pirma, patriotizmas yra prisirišimas prie gimtosios žemės. Antra, tai prisirišimas prie tame krašte gyvenančių ir veikiančių žmonių. Trečia, tai valstybinis susipratimas – sąmoningas pritarimas valstybės idėjai. Įsipareigojimas tautai, kraštui ir valstybės idėjai laikomas įgimtu, o patriotinis ugdymas gali tik padėti

⁵⁹ Dementavičius J., *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. P. 313 – 316.

⁶⁰ Jokubaitis A., *Kokia nepriklausomybės prasmė?* Politologija, nr. 1, 2006, p. 3.

⁶¹ Ozolas, *Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas*. P. 248.

⁶² Šalkauskis S. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, žr. Raštai, IV t., Mintis: Vilnius, 1995. P. 305.

įsisąmoninti patį patriotinį jausmą ir jo objektus – tautą ir tėvynę⁶³. Tiek Šalkauskis, tiek Maceina kelia patriotizmui reikalavimą siekti „tinkamai suprastos didybės savo tautai“, todėl tautinė tapatybė kultūriškai juo visuotinesnė, kuo jos turinys labiau pažengęs. Žmogus ryšį su žmonija įgauna tik per kultūrinę formą jam suteikiančią tautą⁶⁴. S. Šalkauskis teigia, kad „tikras patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta pageidavimu savo tautai moralinės didybės, kylančios iš visuotinio žmonių dvasios turinio ir besireiškiančios individualinėmis tautybės lytimis“⁶⁵. Taip suvoktas patriotizmas remiasi prielaida, kad tautos nėra tik laikinos politinės-kultūrinės bendruomenės, kurios yra atgyvena ir laikui bėgant išnyks, o turi ontologinę prasmę ir istorinę misiją – savo moralinio tobulumo siekį.

Tautos kultūrinis bendrumas tampa glaudžiai susijęs su piliečių moralės savivokos klausimais, todėl politinių diskusijų turinys virsta apmąstymais apie žmogaus prigimtį, egzistenciją. Ideologai, perėmę klasikinio mąstymo idėją apie individualaus tobulėjimo reikšmę, įrodinėjo, kad kultūros tikslas – padėti individams rasti kilnesnes ir garbingesnes moralinio gyvenimo formas. Šalkauskis rašė, - „Kiekviena pažangos pradžia glūdi asmeniniame tobulinimesi“⁶⁶. Tarpukario autorių politiniai tekstai pagrįsti mintimi apie neišardomą politikos ir moralės sąjungą. Kazys Pakštas savo darbuose kalba apie „visuomeninę dorą ir džentelmeniškumą“⁶⁷. Juozas Girnius – apie žmogaus atsakomybės visuomenei našą, ragina nesislėpti minioje, įveikti kasdienybės baimę ir būti atsakingais už asmeninį gyvenimą⁶⁸. Daug kalbėta apie „kultūrinio tautos apsiginklavimo“ siekius, dažnu atveju, tautinis auklėjimas sietas su krikščioniškosios etikos dorybėmis: tautinės kultūros *telos* atrama buvo visuotinė Katalikų Bažnyčia⁶⁹. Politika buvo suprantama kaip žmogaus ir tautos ugdymo sistemos dalis.

Tarpukario Lietuvoje ieškota būdų kaip sukurti geresnes sąlygas kultūriniam bendrumui būti ir skleistis skirtingomis formomis, todėl ginta demokratijos idėja ne tik kaip pranašesnė politinio organizavimo forma, bet ir palankesnes sąlygas kultūrai kurianti aplinkybė. Sąlygoms rasti ieškota skirtingose demokratijose: socialinėje, krikščioniškoje, korporatyvinėje, organiškoje ir pilnutinėje. Bandyta lanksčiai derinti skirtingų demokratijų sampratų principus. Svarbiausias tinkamos demokratijos bruožas – piliečių įtrauktumas. Demokratijų supratimai buvo ne tik A. Smetonos *autoritetinio* valdymo

⁶³ Maceina A., *Tautinis auklėjimas*, žr. Maceina A., *Raštai*, VIII t., Mintis: Vilnius, 2002. P. 222.

⁶⁴ Ten pat. P. 237.

⁶⁵ Šalkauskis, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. P. 308 – 310.

⁶⁶ Šalkauskis S., *Raštai*, t. 5, Mintis: Vilnius, 1996. P. 382.

⁶⁷ Pakštas, K., *Kultūra. Civilizacija. Geopolitika*, Pasviręs pasaulis: Vilnius, 2003. P. 43 – 46.

⁶⁸ Girnius J., *Žmogiškoji kančios prasmė*, Židinys, nr. 2, 1940. P. 160 – 173.

⁶⁹ Šalkauskis S., *Raštai*, t. 4. Mintis: Vilnius, 1995. P. 345.

šalininkų, bet ir jai oponuojančių – katalikų intelektualų – apmąstymų ir svarstymų objektas, kuris galėjo turėti vienijantį potencialą kaip politinio valdymo įrankis ir kaip kultūrinio sugyvenimo sąlyga.

Taigi tarpukario Lietuvos valstybėje vyravo kultūrinis nacionalizmas, kuris rėmėsi gilesniu tautos narių tautos ir tautos objektyvių bruožų teigimu: manyta, kad pralaimėjus kultūrinį mūšį, prarandama politinė galia. Susižavėjimas kultūros filosofija ir jos kaip disciplinos suklestėjimas Lietuvoje yra išskirtinis reiškinys visoje Europoje⁷⁰. Pagrindiniais tautinės kultūros ir politikos atskaitos taškais tampa pagarba demokratiniais principams, asmens laisvei ir jo oriam apsisprendimui įsipareigoti savam kraštui, kitam žmogui, tautai, valstybei. Didžiausias šio laikotarpio kultūrinio nacionalizmo laimėjimas – Lietuvoje išaugusi patriotų karta (ta pati karta 1941 m. birželį sukilo ir kovojo už Lietuvą 1944 – 1953 m. Partizaniniame kare). Bendrumo pamatu tampa gimtoji žemė, lietuvių kalba, katalikų tikėjimas, bendras istorinis likimas, valstybiniai ir tautiniai simboliai, sentimentai. Nors šio laikotarpio autoriai vartojo daug subtilesnę kalbą, jų idėjinės ištakos slypi XIX a. tautinio atgimimo ieškojimuose. Tautinės valstybės idėja reikalavo derinti kultūrinius ir politinius siekius, nes pati nepriklausomybė yra ne vien kultūrinis, bet ir politinis aktas. Daugelio manyta, kad nepriklausomos valstybės gyvenimas turėtų tapti moraliai pranašesniu, kilnesniu ir garbingesniu. Nacionalistai bandė išspręsti egalitarizmo ir moralinių hierarchijų santykio problemą: politinėmis priemonėmis buvo siekta atremti kultūrinio, moralinio ir religinio pliuralizmo iššūkius – net ir žmonėms suteiktų politinių teisių sąskaita. Tai leido suvokti, kad būti piliečiu nėra vien tik reikalauti politinių laisvių ir teisių, bet ir konkrečiai, t. y. patriotiškai įsipareigoti vietos bendruomenei (tautai)⁷¹. Demokratiškai nusiteikę nacionalistai pabrėžė, kad žmogus gali keisti savo kultūrinį ir moralinį tapatumą, bet kartu turi priimti atitinkamus pilietinius įsipareigojimus tautos nariams ir bendrumą teikiančiai vietos kultūrai, o tai leido kryptingiau kurti pasaulyje.

2.3. Okupacinės tikrovės iššūkiai: (su)grįžimas į empirizmą

Šiame skirsnyje aptarsiu sovietinės okupacijos metu primestą tvarką lietuvių tautai, jos kultūrai ir savaime – nacionalizmui, stengdamasis akcentuoti okupacinio režimo politinės programos žalą lietuviškajam tapatumui ir politiniam sąmonėjimui – iš Ozolo perspektyvos. Nerija Putinaitė pastebi: „Atsižadėti tradicijos ir atminties pokarinėje Lietuvoje vertė teroras ir baimė⁷².“ Ir vėliau priduria: „Tačiau kaip stalininėje Rusijoje, taip ir Lietuvoje naujumas turėjo estetinę pusę. Iš tradicijos išlaisvinta transformacija patraukia ir žavi panašiai kaip neribota galia ir kūrimo aktas⁷³“. Nerija Putinaitė

⁷⁰ Jankauskas A., Jokubaitis A., *Tarp individualizmo ir kolektyvizmo: politiško paieškos tarpukario Lietuvoje*, Lietuvos politinės minties antologija, t. 1, Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius, 2012. P. 26.

⁷¹ Hollis, M., *Friends, Romans and Consumers*, Ethics (102), nr. 1. P. 38.

⁷² Putinaitė N., *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Aidai: Vilnius, 2007. P. 55.

⁷³ Ten pat. P. 55.

kalbėdama apie „estetinę pusę“ apčiuopa tai, ką stengiasi pabrėžti Romualdas Ozolas per *empirinio mąstymo* prizmę. Okupacinis laikotarpis ne tik atliepė, bet ir skatino žmogaus *empirinio mąstymo* sklaidą.

Tarpukario Lietuvos valstybėje susiformavusi tautinės kultūros ir nacionalizmo sklaida buvo sustabdyta sovietinės okupacijos metu. Galima sutikti, kad įvykdyta šalies okupacija ir aneksija buvo esminis Lietuvos modernėjimo paradigmos lūžis, o tiksliau – „civilizacinis trūkis“⁷⁴. Pats nacionalinis tapatumas ėmė ryškiai keistis. Lietuvių tauta neteko valstybės ir valstybingumo ir vėl imta suvokti kaip etnokultūrinė bendruomenė, kuriai lemta įsilieti į naują politinį ir sociokultūrinį darinį – tarybinę liaudį. Įsitikinimas, kad Lietuvos Respublika yra „atgyvena“ ir neturinti istorinės perspektyvos, todėl pasmerkta išnykti negrižtamai, tapo itin populiarus. Politinis mąstymas tapo pažymėtas savita nebrandumo ir nevisavertiškumo žyme. Jo „laisvės“ ribų kontrolė buvo pavesta okupaciniam saugumui – KGB ir Komunistų partijos programinei kontrolei. Trinta kolektyvinė atmintis. Mąstymas ir jo sklaida tapo cenzūruojama, žodis – apipintas nemąstančiomis materialistinės-marksistinės filosofijos-ideologijos klišėmis. Okupacija šiurkščiai nutraukė laisvą ir natūralią krašto raidą ir atvėrė kelią prievartinei ir forsuotai modernizacijai. Dėl melioracijos, kolektyvizacijos ir lietuviškų sodybų naikinimo perkeista gyvenamoji aplinka. Vyravo siekis įgyvendinti dar Apšvietos laikotarpiu suklestėjusį ambicingą metafizinį ir antropologinį siekį – išlaisvinti žmogų iš ankstesnės žmogiškumo formos ir sukurti naują tarybinį žmogų „internacionalistą“. Iki okupaciniu laikotarpiu susiformavęs moderniojo lietuvių – žmogaus ir piliečio – tipas tapo nereikalinga medžiaga kurti būsimam komunistiniam „antžmogui“, todėl jis turėjo būti negailestingai perdirbamas, galop – sunaikintas. Kitaip, Lietuva tapo totalitarinės valstybės vykdyto civilizacinio eksperimento arena. Išraiškingi amžininko Marcelijaus Martinaičio išgyventi žodžiai poetiniame ir eseistiniame pasakojime, kuriais jis apmąsto to meto tikrovę, liudija išgyventą atsivertimą, suvokus indoktrinacijos galią ir poveikį:

*Dabar suprantu, koks tada buvo baisus žmonių išvaymas ne vien iš savo užgyventos aplinkos, bet ir iš gyvenimo, iš jų praeities, prisiminimų, net šeimų. Baisiausia, kad tėvai pradėjo bijoti savo vaikų! Tie žmonės niekada iki galo neatsigavo: didelė jų gyvenimo dalis iki šiol taip ir liko įslaptinta vaikuose, sunaikintose sodybose, jų pelenuose, kapuose.*⁷⁵ [paryškinta autoriaus – L.K.]

Stalinizmo režimo metodai idėjas ir ideologiją atskyrė nuo gyvenimo: idėjos gyveno sau, o gyvenimas ėjo sau. Sistemos palaikymas ne tik idėjiška, bet ir represine galia kreipė gyvenimą pagal

⁷⁴ Radžvilas V., *Egzistencinės kovos laukas: okupuotos Lietuvos politinės minties kontūrai ir pamokos*, žr., Lietuvos politinės minties antologija, t. 3, Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius, 2013. P. 13.

⁷⁵ Martinaitis M. *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla: Vilnius, 2009. P. 8.

ideologinius reikalavimus, nepaisant tikrovės. Toks politinis estetizmas⁷⁶ skatino mąstymo vienmatiško formavimąsi, kuris rėmėsi naujai primetamu marksistinės-materialistinės pasaulėžiūros akcentavimu. Tai skatino pasaulio visumos suvokimo paviršutiniškumą ir sklaidą ideologinio materializmo pagrindu. Galiausiai, idėjiškumas ir politiškumas dažnai tapo tik tam tikro pobūdžio susivokusiu „konformizmo“ zona, kuri yra patraukli tiems, kurių gyvenimo tikslas bet kokia kaina išlikti – nuoširdaus tikėjimo, prisitaikymo ar veidmainystės atveju. Tie, kurie emociškai buvo ne su okupantu, bijojo ryžtis imtis veiksmų. Romualdas Ozolas pažymi, jog: „Visuomenė pasidalijo į sąžinę pritildžiusius, sąžinę praradusius arba jos niekada ir neturėjusius įvairių rangų valdytojus ir dėl sąžinės prie idėjinio teroro prisitaikyti nesugebėjusius, niekada nieko aukštesnio nesiekusius ir apskritai į žmogiškumo erdvę neišėjusius valdomuosius.“⁷⁷ Kova žmogaus dvasiniame-idėjiniame lygmenyje buvo paveiki.

Sovietinės okupacijos kuriama tikrovė galėjo tapti atrama *empiriniam mąstymui* kaip tikrovę suvokiančiam. Šia prasme, smalsumą kelia Ozolo išskirta visuomenės grupė, kuri „sąžinę prarado“. Kyla klausimas, kodėl buvo priimtas toks savęs atsižadėjimo aktas? Kaip jau buvo anksčiau aptarta, *empirinis mąstymas* pasižymi tuo, kad subjektyviai kuriamas ir suvokiamas pasaulis pradeda nebeatitikti tikrovės, todėl jos pagrindo pradeda ieškoti išorėje – kultūroje arba kitų žmonių sukurtame pasaulyje. To pasekoje, šią transformaciją išgyvenantis asmuo, sovietmečiu atranda okupacinę tikrovę, kuri iš esmės yra fiktyvi, nužmoginanti tikrovę, tačiau jis to *nejaučia*, nes jo – prieš tai egzistavusi *empirinė* tikrovė yra dar mažiau tikroviška, nei ta tikrovė, kurią siūlo Stalinas. *Empirinis* santykis su tikrove yra veik individualus ir skirtingas, tačiau jis yra nuolat tikrinamas ryšiumi su aplinka, ir jei sovietinis režimas pasiūlo tam žmogui „tikroviškesnį“ gyvenimo standartą (atramą materialybėje), žmogus pasirenka atsižadėti ankstesnio sąžinės palaikomo subjektyvaus pasaulio ir priimti okupanto tikrovę, kuri gali būti papildoma labai konkrečiais pavidalais: butu (namu), sodybiniu sklypu (kolektyviniu sodu) ir kapais⁷⁸. Taip susiformuoja *empirinio mąstymo* perėjimo į falsifikuotą tikrovę transformacija, kuriai nėra reikalingas nei racionalumas, nei idėjiškumas, nei politiškumas, nes tarybinėje tikrovėje užtenka tiesiog tikėti komunistinio rojaus pažadu.

Politinė mintis nors ir buvo svarbiausias idėjinio pasipriešinimo ginklas, buvo pažymėta nelygios kovos sąlygomis: rezistencinė politinė mintis buvo nustelbta oficialiosios – tarybinės. Ji neturėjo jai

⁷⁶ Pagal R. Ozolą „politis estetikizmas“ – tai siekis bet kurio tipo politinius reiškinius suverti ant vieno strypo, kiekvieną reikalą sutvarkyti taip gražiai, kaip šito reikalauja išankstinė nuostata. Totalitarizmas yra politinio estetizmo viršūnė.

⁷⁷ Ozolas R., *Mūsų šiandienos kultūros galia ir negalės*, žr. „Šiandienos pasaulis ir literatūra“, sud. Dautartienė M., Grigas R., Vaga: Vilnius, 1989. P. 152.

⁷⁸ Ozolas, *Mūsų šiandienos kultūros galia ir negalės*. P. 153.

būdingo mąstytojus vertybiškai telkiančio ir saistančio pagrindo, kuriuo anksčiau tapdavo ištikimybė tautiniams idealams⁷⁹. Nei vienos pasipriešinimo stovyklos atstovai nebuvo rezistentai griežtąja šio žodžio prasme⁸⁰. Kęstutis K. Girnius pastebi, kad sovietiniu laikmečiu tautiškumas dažnai būdavo suvedamas į tai, kad mes, lietuviai, nesame rusai, tačiau nebuvo aišku, kas tie „mes“⁸¹. Manoma, kad vienintelė substancija, kuri galėjo gaivinti sąmonę lietuviškumui, jungiant žmones viešajame gyvenime – gimtosios žemės ir meilės *savam* kraštui pajautimas, mąstymas šia tema⁸². Marcelijus Martinaitis savo biografiniuose užrašuose fiksuoja tokius išgyvenimus sovietmečiu dėl gimtosios žemės traukos pajautimo:

*Tokia buvo galinga šios nedidelės žemės trauka, ji ir globojo, ir kaltino, ir atleisdavo, ir priglaidavo, kol jos nesupjaustė vieškeliai, plentai, asfaltai, kuriais pajudėjo visa Lietuva per mano vaikystės ganyklas, pievas, takus į mokyklas, pradėjo nepriimti palikusių savo namus, gimtines, artimuosius*⁸³ [Paryškinta autoriaus – L.K.]

Kovos epicentrai⁸⁴, kovos sąlygos, turinys ir politinio mąstymo stilius per laiką kito⁸⁵. Sovietų valdžios sprendimas liberalizuoti žemės ūkį leido labiau išryškinti meilę savo kraštui (žemei), kuri tapo labiau apmąstoma ir tam tikra prasme (Ozolo manymu) tapo atrastu principu, kuris siejo žmones į viešąjį gyvenimą – net abejingiausi atrasdavo suvokimų, praturtinančių laikotarpio mintis ir patį viešąjį gyvenimą. Priešingai nei anksčiau, kuomet dogmiška, prisitaikanti ir vengianti net menkiausių kritinio mąstymo apraiškų „akademine“ politinė mintis tapdavo oficialiosios ideologijos tarnaitė, „atšilimo“ laikotarpiu ji pamažu keičiasi ir bręsta. To pasekoje, pradedama vis aiškiau suvokti egzistuojančią skirtį ir įtampą tarp mokslinio-ideologinio socialinio ir politinio mąstymo matmenų. Atsiranda filosofijos prestižo atgimimas, dispuo, pokalbio, viešo mintijimo autoriteto atgimimas. Tokie pokyčiai Lietuvoje žadino politinio mąstymo ir politinio veikimo permainas (Ozolas išskiria „lūžinius“ 1972 metus – kalantines ir Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos pagrindinę leidybą).

Taigi sovietmetis lietuviškojo nacionalizmo kontekste galėtų būti, visų pirma, suprastas kaip tautą ir žmogų visapusiškai naikinantis veiksnys, kuris pakirto tarpukario Lietuvoje suformuoto nacionalinio tapatumo vaizdinį, palikdamas tik gaivališkas ir režimui palankias jo raiškos formas. Kita vertus, net ir šiuo laikotarpiu, galima aptikti tam tikrus etninių kategorijų likučius, kurie galėtų būti įvardijami kaip

⁷⁹ Radžvilas, *Egzistencinės kovos laukas: okupuotos Lietuvos politinės minties kontūrai ir pamokos*. P. 22.

⁸⁰ Girnius K. Kęstutis, *Tauta, išbandymai, dorovė: Tarp komunizmo ir demokratijos*. P. 220 – 221.

⁸¹ Ten pat. P. 257.

⁸² Ozolas R., *Apie okupuotosios sąmonės savivoką*, žr. „Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai“. P. 57.

⁸³ Martinaitis, *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*. P. 114.

⁸⁴ Radžvilas, *Egzistencinės kovos laukas: okupuotos Lietuvos politinės minties kontūrai ir pamokos*. P. 23 – 25.

⁸⁵ Ozolas, *Apie okupuotosios sąmonės savivoką*. P. 56.

potencialus vienybės pagrindas – **bendra kalba** ir ypač - **savos žemės pojūtis**. Nacionalizmas kaip kultūrinį bendrumą skatinantis veiksnys, vėlyvuju sovietmečiu intensyviau ir efektyviau taikytas daugiau pogrindyje, nelegaliais arba sistemai priešingais būdais. To išdava – sovietmečio pabaigoje prikeltas poreikis susitelkti ir ne tik apmąstyti lietuvių tautos likimą, valstybingumą, laisvę, bet ir veikti, kad būtų atkurta nepriklausoma Lietuvos Respublika.

2.4. Nacionalizmas Antrojoje Lietuvos Respublikoje – nacionalinės vienybės akcentas

Atgauta nepriklausomybė reiškė ir atgautą valstybingumą – Lietuva atstatė okupacijos nutrauktą istorinį ryšį su prieškario valstybe ir tapo tarptautinių santykių subjektu. Grynai juridinis ir absoliučią galią lietuvių santykiui su savo valstybe paliudija 1991 metų vasario 9 d. plebiscitas: savo valią nepriklausomai valstybei pareiškė pati tauta. Romualdas Ozolas pastebi, kad sąlygas nepriklausomybė iš tiesų sudarė, tačiau suverenaus gyvenimo tauta taip ir nepanoro⁸⁶. Ozolas pažymi, kad bandymai įtvirtinti valstybinę nepriklausomybę greitai tapo kova dėl valdžios valstybėje, o tautos suverenių ir kūrybinių galių stiprinimas – nustumtas į antrą vietą. Šiame skirsnyje bus toliau gilinamasi į lietuviškojo nacionalizmo specifiką atkūrus Lietuvos valstybę ir susidūrus su kitokio pobūdžio iššūkiais nacionalizmui ir tautinei kultūrai buvoti – vėl gi iš Ozolo perspektyvos.

Juridiškai paskelbus, kad Lietuva ir vėl yra laisva ir nepriklausoma demokratinė respublika, kurios suverenas yra kurianti tauta, buvo susidurta su rimtais valstybės kūrybos iššūkiais. Lietuvą sukūrusios tautos sąmonės būklė buvo pakirsta. Smarkiai ištautinta ir išvalstybinta tarybinė Lietuva buvo atblokšta beveik į iki-modernų savo egzistencijos tarpsnį, nes politinės brandos lygiu tauta daug kuo panašėjo į J. Basanavičiaus „Aušros“ laikų valstiečių etnokultūrinę bendruomenę⁸⁷. Nors tautiniai jausmai išliko stiprūs, jie nebuvo aiškiai fokusuoti. Sąjūdžio mobilizacija daugelio sąmonėje veikė tik kaip (anksčiau aptarta) *empirinio* santykio su valstybe realizacija: „Tėvynė ir „tauta“ buvo ženklai, išjudinantys sentimentaliją vaizduotę <...>⁸⁸.“ Kaip rodo istorija, *empiriškai* suvokiama valstybė gali būti ir išnykusi. Galiausiai, buvo tokių, kurių nepalietė net ir *jausminis* santykis su tauta ir valstybe. Jie iš principo nematė blogio veiksmuose, kurie kryptingai naikino net ir tautos kultūros likučius⁸⁹.

⁸⁶ Ozolas R., *2013-ųjų Kovo 11-oji: revoliucija tęsiasi*, žr. „Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai“. P. 174.

⁸⁷ Radžvilas V., *Kiek kartų gali atgimti tauta?* Valstybingumo studijų centras: Vilnius, 2018. P. 70.

⁸⁸ Putinaitė N., *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Aidai: Vilnius, 2007. P. 135.

⁸⁹ Radžvilas, *Kiek kartų gali atgimti tauta?*. P. 148.

Pagrindiniu iššūkiu tapo kultūra ir jos skatinimas. Tautinė valstybė atitrūko nuo ją įkvėpusios kultūros filosofijos ir pradėjo gyvuoti su ją naikinančiomis kultūros sampratomis⁹⁰. Nuo šiol kultūros gyvybinės svarbos supratimas nėra įsitvirtinęs nei viešajame politiniame diskurse, nei strateginiuose valstybės dokumentuose⁹¹. Politikos ir kultūros išsiskyrimas, manoma, yra susijęs su realios savivaldos stoka ir vyraujančiu politinio elito įsitikinimu, kad kultūra esanti ekonomikos „išlaikytinė“, o „Lietuvos miestai nedalyvauja tarptautiniame miestų kultūros politikos formavimo procese“⁹².

Lietuviška kultūra veikė globalizacijos ir eurointegracijos sąlygomis. Antrąkart atkūrus Lietuvos valstybę, išsilaisvinus išsyk buvo susidurta su vis didesnį pagreitį įgaunančiu globalizacijos procesu, kurio vyksmas suėmė į savo glėbį ir išsiveržė išaugusiu troškimu kurti „laisvosios rinkos“ ekonomiką. Ekonominiais skaičiavimais ir BVP rodikliais grindžiamas valstybės raidos ir jos viduje vykstančių socialinių bei kultūrinių pokyčių supratimas nustelbė Sąjūdžio idėjas ir lietuvių tautos lūkesčius kaip perdėtą, dabarties sąlygomis net žalingą, idealizmą⁹³.

Globalizacija paremta neigiamu santykiu su tautos bendrumus skatinančiu ir tautą kaip ašinę idėją laikančiu nacionalizmu. Pastarieji procesai susiję su globalizaciją skatinančia ideologija – globalizmu arba įprasto tautos būvio perdarymo ir jo procesus skatinančia galia, ir postmodernizmo banga. Pati tauta ir jos kultūrą skatinantys veiksniai globalizacinio kapitalizmo sąlygomis vis labiau nebesuvokiami kaip vertybė *per se*, bet kaip priedėlis ekonomikai augti, vartojimo išteklius, prekę⁹⁴. Šiuolaikinė ekonomika virsta kultūros ir kultūrinės gamybos ekonomika išskirtinėms kultūrinėms prekėms gaminti⁹⁵. Vis dėlto, globalizacinio kapitalizmo konkurencijos sąlygomis stipresnių kultūrinių prekių srautai nustelbia menkesnės kultūrinės galios valstybių net ir tokio tipo nacionalines kultūras. Redukuotas kultūros supratimas, ją paverčiant tik ekonomikos tarnaitę, prekę išplauna kultūros vertę, o susiaurintas lietuviškojo-kultūrinio nacionalizmo supratimas nebeatlieka savo pagrindinio vaidmens.

Taigi atkūrus Lietuvos valstybę *de jure*, iškyla pamatinis klausimas, kiek Lietuva vis tik yra nepriklausoma *de facto*. Kultūrą atskyrus nuo politikos, kultūros sąvoka ne tik įgavo iki šiol neregėtas reikšmes, bet ir sumažino kultūros skatinimo galimybes. Įprastas lietuviškojo kultūrinio nacionalizmo veikimas buvo kone sustabdytas politinio elito pažiūrų abejingumu ir vis labiau globalizacijos procesus atitinkančios ir juos spartinančios politikos (globalizmo), kuri pažymėta tautos substancijų nuvertinimu:

⁹⁰ Jokubaitis, A., *Tautinės valstybės nesėkmės priežastys*, pranešimas Vilniaus universiteto TSPMI ir Lietuvos asociacijos metinėje konferencijoje, 2013 kovo 22d.: <<http://alkas.lt/2013/11/24/a-jokubaitis-tautines-valstybes-nesekmes-priezastys/>> [žiūrėta 2019 – 04 – 12]

⁹¹ Pukelytė I., *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos*, Versus aureus: Vilnius. P. 153.

⁹² Pukelytė, *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos*. P. 154.

⁹³ Rubavičius, *Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika*. P. 248.

⁹⁴ Eagleton T., *After Theory*, Basic Books: New York, 2004. P. 24 – 25.

⁹⁵ Rubavičius V., *Postmodernusis kapitalizmas*, Kitos knygos: Kaunas, 2010.

kultūros samprata redukuota iki prekės lygmens, palaikomas žmogaus *išvietinimas* iš savojo krašto ir ryšių su gimtine nutraukimas, brukamas aiškinimas, kad valstybės piliečiu galima tapti net ir pirmiau nebūnant tautinės kultūros nariu. Kitaip, tiek atsakingas požiūris į savąją kultūrą (kalbą), tiek savosios žemės pajautimas šiame lietuvių tautos gyvenimo tarpsnyje išgyvena sudėtingą laiką.

2.5. Nacionalizmo būvis Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą – sveikos tautos ir stiprios nacionalinės valstybės siekis

Šių dienų Lietuva gimė 2004 metų gegužės 1 dieną⁹⁶. Kaip ir reikalavo Stojimo sutartis, Lietuva iš principo sutiko atsisakyti dalies savo suvereniteto, kurį buvo sau pasiskyrusi 1990 metais kaip visavertę nepriklausoma valstybė. Nuo šiol Lietuva negali turėti teisės aktų, kurie prieštarauja Europos Sąjungos teisės aktams: Europos Sąjungos aktai privalo būti inkorporuoti į savuosius, o savuosius reikia derinti prie Sąjungos aktų. Pagal Stojimo sutartį nacionalinė pilietybė yra aukštesnė už ES, žemė gali būti parduodama bet kuriam ES piliečiui ir pastarieji renkami į vietos valdžios organus. Mastrichto sutartis dėl „laisvo prekių ir darbo jėgos judėjimo“ suteikia galimybę ekonomiškai stipresnėms šalims rekrutuoti pigią lietuvių darbo jėgą. Įkūrus Europos centrinę banką ir priėmus nacionalinių bankų kontrolės sutartį visų Europos Sąjungos šalių bankai patenka Europos Sąjungos centrinio banko kontrolėn, o nacionaliniai bankai veikia kaip jo padaliniai (prarastas monetarinės politikos įrankis). 2015 metais nacionalinė valiuta buvo panaikinta ir įvestas sąjunginis euras. Taigi Lietuva peržengė Europos Sąjungos slenkstį ir vėl tapo Vakarų pasaulio dalimi, tačiau įstojimas susijęs su nemenka rizika dėl savaime neišspręstų vidaus problemų, didelio suvereniteto praradimo ir ES politinių tikslų⁹⁷. Šioje dalyje bus gilinamasi į tautos buvimą įstojus į Europos Sąjungą, išskiriant esminius jos būties iššūkius.

ES politikos formuotojų akimis žiūrint, nacionalizmas tapo tuo *Kitu*, kurio atžvilgiu naujoji Europa tvirtino ateities gaires ir kurį visokiais būdais stengėsi išgyvendinti bei jį marginalizuoti⁹⁸. Paprastai nacionaliniam tapatumui palaikyti ir tvirtinti yra reikalingi bendri mitai ir pasakojimai, kurie kultūroje išsiskleidžia įvairiopu istoriniu ir simboliniu turiniu, tačiau ES politinis elitas, idėjiniu pagrindu sutelktus istorikus, vis labiau skatina bendrai Europos istorijos kūrybai, kuri pagal atitinkamas nuostatas ir jų formuojamą bendrą „europizmą“ galėtų būti pasitelkiama priimant sprendimus ES lygiu⁹⁹. ES politikos rankose Europa tampa dirbtinumo išdava, *europietinimo* rezultatu, kurios turinys turi išlikti atviras

⁹⁶ Ozolas, R. *Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas*, žr. Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai. P. 251.

⁹⁷ Radžvilas V., *Kiek kartų gali atgimti tauta?*. P. 254.

⁹⁸ Macron E., kalba Paryžiuje prie triumfo arkos, minint Kompijėnės paliaubų šimtmetį: *Contre le nationalisme, un front fragile*, Le Monde, lapkr. 12, 2018: <https://www.lemonde.fr/idees/article/2018/11/12/contre-le-nationalisme-un-front-fragile_5382402_3232.html> [žiūrėta 2019 – 04 – 13]

⁹⁹ Gudžinskas L., *Lietuva ir Europos Sąjunga: istorijos politikos sankirtos*. Lopata R., Dementavičius J., et al. *Valstybė ir istorija*, Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius, 2014. P. 199 – 226.

visuotinumui, kultūra – jėga iškovojamu tikslu, o europiečio tapatybė – „tuščiausias rėmas“, kurių vidų reikia užpildyti¹⁰⁰. Neofunkcinė (Jean Mannent) ES kryptis yra priešinga ES „tėvo“ Roberto Schumano vizijai, kuri įtvirtinta 1950 m. gegužės 9 d. sutartyje. Bendro Europos istorinio naratyvo kūryba siekiama pakeisti esamą padėtį, kuri gali būti nusakoma taip: pati ES stokoja istorinio, bendresniam europiniam tapatumui būtino kilmės pasakojimo, kuris formuotų simbolinį to tapatumo universalumą, todėl jos raidai nebūdinga jokia kultūrinė atmintis¹⁰¹. Iš esmės tai bandymai kurti bendrą ateities federalistinį ES projektą, kuris priešingas Europos suverenių tautinių valstybių būčiai, kuri suvokiama kaip naujųjų laikų blogybė, atgyvena¹⁰². Taigi aptarta prasme dabartinis Europos Sąjungos projektas yra Europos istoriją neigiantis ir ją savaip perkūrinėjantis fenomenas.

Kitas svarbus momentas yra ES vykdomos „vienybė įvairovėje“ politikos ypatumai. ES priimamų politinių dokumentų retorika rodo, kad „įvairovės“ sąvoka vis labiau suvokiama ir taikoma ne kultūrų skirtingumui ir jų išskirtinumui akcentuoti, bet turi veikti pačiose kultūrose, teigiant būtinybę palaikyti kiekvienos kultūros vidinę įvairovę, „skirtingumus“¹⁰³. Skaidant kultūras jų viduje, pačiose kultūrose palengva išgyvendinami skirtingoms kultūroms būdingi esminiai bruožai ir svarbūs etninio skirtingumo nuovokos aspektai – bendrame ištis egzistuojančių kultūrų spektre. Pagal tai palaikomos kultūros programos, kuriose nelieka konkretesnio visuminio ar etnokultūrinių bruožų kupino kultūrinio turinio¹⁰⁴. Ilgainiui, sustiprėjus nacionaliniams sentimentams, ne kaip kitaip, o pataikūniškai pradedama ieškoti saugių ir patikimų būdų, siekiant įtvirtinti nacionalinius simbolius lietuviškoje tapatybėje¹⁰⁵. Nors ir europietiskumas europiečiams daug reikšmingesnis ir prasmingesnis, kai jis tautiškai individualizuotas, nei kai anttautiškai subendrintas¹⁰⁶, ES politinės projekcijos turinys neigia tokį požiūrį.

Apibendrintai, nacionalinio tapatumo ir jam būtinos kultūrinės atminties stiprinimas tampa svarbiu ES politikos klausimu – tik dalinai. Atgavusi nepriklausomybę ir įstojusi į ES Lietuva pateko į globalizacijos, neoliberalios rinkos ekonomikos ir ją palaikančią aplinką, kuriai būdinga ne palaikyti nacionalines valstybes, o tik nacionalinių valstybių „laisvąją rinką“ kuriantį ir stiprinantį mechanizmą. Lietuvių tauta ir visuomenė nebeteko aiškesnių ideologinių ir kultūrinių valstybės supratimo, tapatinimosi su valstybe orientyrų bei nuostatų. Priešingai, buvo vykdomos pastangos kurti naują kultūrinę ir istorinę atmintį. Galiausiai, Lietuvos valstybė dėl emigracijos neteko beveik trečdalio savo

¹⁰⁰ Brague R., *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, Vilnius: Aidai, 2001. P. 104-125, 126-140.

¹⁰¹ Guisan C., *A Political Theory of Identity in European Integration: Memory and Policies*, New York: Routledge, 2013.

¹⁰² Manent P., *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*, Versus Aureus: Vilnius, 2008. P. 80.

¹⁰³ Sassatelli M., *Becoming Europeans: Cultural Identity and Cultural Politics*, Palgrave MacMillan: New York, 2009. P. 194.

¹⁰⁴ Ten pat, 198.

¹⁰⁵ Putnaitė N. *Lietuviškoji Europa: trys tapatybės. Neaiški Europa ir tautos individualybės apsaugos*, Naujasis Židinys-Aidai, nr. 5, 2013. P. 316.

¹⁰⁶ Putnaitė N. *Trys lietuviškosios Europos: Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014. P. 22.

populiacijos. Globalizacijos, eurointegracijos, taip pat ir masinės emigracijos bei vartojimo kultūros išplitimas ir įsigalėjimas silpnina nacionalinį tapatumą, juolab, kad nacionalinio tapatumo menkinimas nesuvokiamas kaip iššūkis į kurį reikia tinkamai atsakyti. Taigi nacionalinių tapatumų tvirtinimo klausimai turėtų būti suvokiami kaip egzistenciniai tautos gyvavimo, jos kultūrinių galių stiprinimo ir kūrybinės sklaidos europinėje kultūros erdvėje plėtimo uždaviniai. To nėra ir tai taip pat tampa rimtu kultūrinio nacionalizmo savivokos ir prasmės aiškinimo iššūkiu.

3. Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata

Yra dar vienas šventas žodis: LIETUVA.

Many jo niekas nenutildys.

Jame – būties prasmė, gyvenimo šviesa,

Ir naujo atgimimo viltys¹⁰⁷.

Romualdas Ozolas: „Lietuva“ [1979 – 10 – 04]

Klausimas, ar ir kada lietuvių tauta pati save valdo, ištis egzistuoja sudaro Romualdo Ozolo politinės minties šerdį, jis neišvengiamai prasimuša ir nepolitiniuose tekstuose. Jo idealas – XIX a. lietuvių tautinio Atgimimo idealas, kuris skleidėsi Pirmojoje Respublikoje, – be kurio – Lietuva pasmerкта išnykimui. Tokiu būdu, Ozolas didžiuojasi esąs nacionalistu, nes nacionalizmas, suprastas kaip tautos suverenumo siekis, jam atrodo esąs paskutinis likęs žmogaus atspirties taškas ir atrama moderniam pasaulyje, vienintelė veikimo programa, leidžianti iš tiesų būti žmonėmis, nes nėra laisvo žmogaus nelaisvoje tautoje, o laisvė yra būtina buvimo žmogumi sąlyga. Tai Ozolo mąstymo pamatas.

Ketvirtoji rašto darbo dalis nurodo į temą, kurios esmė – Romualdo Ozolo filosofinių ir politinių pažiūrų analizė, siekiant parodyti – jo darbuose išryškėjusią – nacionalizmo sampratą, kuri ir tampa šios rašto darbo dalies ašimi. Darbo metu sieksiu plėtoti R. Ozolo nacionalizmo idėjinės ištakos, atskleisti pamatines idėjas ir jų savitumą. Galiausiai, idėjinių ištakų, svarbiausių idėjų išgryninimas, neiškrypstant iš nacionalizmo teorijų rėmų, leis įvertinti kiek Ozolo nacionalizmo samprata yra/nėra savita.

3.1. R. Ozolo nacionalizmo sampratos idėjinės ištakos

Romualdas Ozolas pastebi visa ko pradžią iš žodžio. Į žodį privalo būti sudėta: mintis, idėja, žodžio turinys – pagal evangelistą Joną – *gyvybė*, kuri ir yra žmonių šviesa. Tai sąmoningas nusiteikimas gyventi, naudotis protu ir reflektuoti tikrovę. Sutvarkyti savo tikrovę, tai sutvarkyti mąstymą, nes tikrovė visų pirma randasi iš mąstymo. Prof. Vytautas Radžvilas pastebi, kad pasaulis yra steigiamas, kad galėtų

¹⁰⁷ Ozolas R. *Septyniasdešimt penk(t)i*, Petro ofsetas: Vilnius, 2014. P. 27.

atsirasti ir būti, jis pirmiausia turi gimti žmogaus dvasioje¹⁰⁸. Žmogus netapatus visam kitam pasauliui, o netapatus todėl, kad suvokia save kaip netapatumą tam, kame jis yra ir kaip yra. Ozolas tvirtai tiki, kad „pasaulis yra toks, kokį tu jį pažįsti“¹⁰⁹. Dėl to žmogus turi spręsti, kas yra ir ko nėra, tuo tarpu visas kitas pasaulis tik teigia, kad jis yra. Teigdamas save kaip gamtinį buvimą žmogus tiek ir yra žmogus, kiek jis teigia save kaip savitumą, klausdamas savęs kas jis nėra kaip grynai gamtinis buvimas. Tas klausimas – tai kultūros ištaka, žmogaus sukurto ir kuriamo pasaulio prielaida.

Šiame skirsnyje svarbu plėtoti Romualdo Ozolo minties ištakas jos gilesniam supratimui. Ketinu trumpai apžvelgti Ozolo minties pamato formavimosi aplinkybes, jo išgyventą tikrovę sovietmečiu ir kai kuriuos esminius mąstymo akcentus, kurie jam leido rinktis kultūrinio nacionalizmo kryptį kaip kelią į tautos būties substanciją – kultūros kūrybą – ir nacionalizmo kaip „tautinės kultūros žmogaus humanizmo“ supratimą.

Atgimimo ištakos

Romualdo Ozolo išgyventa vaikystė ir asmenybės formavimasis vyko okupacinėmis sąlygomis, kurios idėijinei tikrovei ir aplinkybėms nusakyti jau skyriau pakankamai dėmesio antrojoje darbo dalyje. Šiame trumpame skirsnyje pasistengsiu fiksuoti ir atskleisti Romualdo Ozolo principinę idėjinę ir ideologinę kaitą, kuri šio asmens dienoraščiuose apibūdinama formule: „Per socializmą į nacionalizmą“.

Kad žmogus galėtų steigti Lietuvą, pirmiausia reikia ją atrasti. Vytauto Radžvilo žodžiais, „R. Ozolas todėl ir yra ypatingo rango Žmogus, kad visą savo gyvenimą Jis steigė savo brangiausią kūdikį – Lietuvą“, kuri buvo jo „didysis viso sąmoningo gyvenimo siekinys“¹¹⁰. Ozolui ir visai jo kartai tai nebuvo lengva užduotis, nes pastaroji karta buvo pirmoji iš kurios buvo grubiai pavogtas nepriklausomos Lietuvos pažinimas: „Penktąjį dešimtmetį gimusi karta, į gyvenimąėjusi N. Chruščiovo „atlydžio“ metais, buvo atsidūrusi kur kas sunkesnėje būklėje: tarybinė mokykla Lietuvos kaip būties vietos idėjos jiems jau nebuvo davusi, juos valdė nežmoniško stalininio tarybinio žmogaus idėja, atsilankymas prieš kurią ir išsivadavimas iš kurios reikalavo milžiniško dvasios darbo, daugelio taip ir nedirbto, o tų, kurie jį dirbo, neatlikto iki galo net ir šiandien, nes išsivadavimas iš tos monstriškos idėjos reiškė žmogaus normalios pasaulėvokos tikrųjų pradmenų atkūrimą ir jų išskleidimą nauju, savarankiškai kuriamu pasaulėvaizdžiu¹¹¹.“ Nors ir gimęs 1939 metais, Ozolas savuoju likimu ir asmens raidos keliu priklauso

¹⁰⁸ Radžvilas V., *Romualdo Ozolo formulė: ne Lietuva pasaulyje, bet pasaulis Lietuvoje*. Kalba sakytą per Romualdo Ozolo laidotuves Antakalnio kapinėse 2015 m. balandžio 9 dieną. Bernardinai, balandžio 10 d., 2015: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-04-10-romualdo-ozolo-formule-ne-lietuva-pasaulyje-bet-pasaulis-lietuvoje/129567>> [žiūrėta 2019 – 04 – 24]

¹⁰⁹ Ozolas R., *Pasaulis yra čia*, žr. „Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai“. P. 29.

¹¹⁰ Radžvilas V., *Kiek kartų gali atgimti tauta?*. P. 21 – 22.

¹¹¹ Ozolas R., *Mūsų galia ir negalios*. P. 42.

penktojo dešimtmečio kartai. Jam būdingi cituoti išgyvenimai, visų pirma, išankstinio ryšio su „Lietuvos kaip būties vietos idėja“ nebuvimas ir skausmingos pastangos ją kuriant. Metafizinių apmąstymų dienoraštyje Ozolas rašo: „Mes gyvename apytikrybėje ir sugebėti rasti ką nors tikra joje yra ne tik mūsų ateities, bet ir likimo klausimas.¹¹²“ Išsivadavimas tikrai naujam gyvenimui, tikrovei, kuri nėra okupacinė, reikalavo didelių individualių pastangų. Tokiomis sąlygomis minties ir žodžio *gyvybę* Ozolui teko kurti kone absoliučioje vienatvėje, kurios sunkumai ir leido atsiskleisti jo asmenybės unikalumui.

Romualdas Ozolas stengėsi pranešti savaip suprastas amžinąsias vertybes pro socializmo primestas Sciles ir Charibdes, kurios iš esmės buvo net ne pats socializmas, o socializmo principais besiremiančių žmonių sukurtos baidyklės: „Kuriant socializmą dalyvauta kaip tarnyboje – turi atidirbti, kad užsidirbtum duoną, bet ne daugiau. Užtat galima vogti, simuliuoti, kone iš visko tyčiotis ir šaipytis, tikru gyvenimu laikant tik tris dalykus: butą (namą), sodybinį sklypą (kolektyvinį sodą) ir kapus. Pažiūrėkime, kaip iš pagrindų (nuo pokario atsitokėjęs) čia visus tarybinius dešimtmečius kurtasi, kaip suvešėjo, ištisais pasauliais tapo šios trys mūsų buvimo erdvės!¹¹³“ Romualdas Ozolas buvo vienas iš tų, kuris patikėjo Chruščiovo „atšilimo“ laikotarpyje paplitusia „socializmo su žmogiškuoju veidu“ idėja. Jis yra pasakęs ir rašęs: „mano kelias į nacionalizmą ėjo per socializmą“. Pasak jo: „Mes turim socializmo apibrėžtumus apauginti savo kultūra, kaip medžiai apauga visas uolas, skeveldras, vielas, ir išauginti į naują erdvę, svarbu, kad išaugti, o ne mirti. Socializmą mes turime įveikti. Štai kas svarbiausia.¹¹⁴“ Tvirtas įsitikinimas, kad visi to meto darbai, visa to meto gyvenimo prasmė privalo būti nukreipta į tautos išsilaikymą ir išlaikymą, leido formuluoti svarbiausią to meto apmąstymų ir politinės veiklos bei nesusitaikymo formulę: „Per socializmą į nacionalizmą.¹¹⁵“ Istoriniai įvykiai – ypač 1968 m. sovietų invazija į Čekoslovakiją – parodė, kad socializmo net ir „su žmogiškuoju veidu“ idėja yra tik nuo tikrovės atitrūkęs mirazas, reikalaujantis visiškai išsilaisvinti iš marksizmo ir marksistinio mąstymo primestų dogmų.

Sovietmečiu neišdildomais tautos randais tampa žmogaus *išvietinimas*, *nulaikinimas* ir *nukalbinimas*. Išvietinimas reiškiasi kaip žmogaus ryšio su gamta (žeme) nutraukimas, nulaikinimas – kaip ryšio praradimas su tautos ir valstybės istorija, o nukalbinimas – išskirtinio ryšio su savąja kalba ir valstybinio kalbos monopolio paneigimas. Kitaip, vyksta tautos kaip teritorinio, istorinio ir kultūrinio (kalbinio) vienio naikinimas arba žmonių vienybės pamato sprogdinimas. Romualdai Ozolui tai skaudus metas, nes jam tauta yra vienintelis gyvenimo ir politikos atskaitos taškas, žmogaus buvimo žmogumi

¹¹² Ozolas R., *Supratimai: parinktos 1956-2006 m. metafizinio dienoraščio mintys*. P. 222.

¹¹³ Ozolas R., *Mūsų galia ir negalios*. P. 41.

¹¹⁴ Ozolas, *Supratimai: parinktos 1956-2006 m. metafizinio dienoraščio mintys*. P. 257.

¹¹⁵ Ten pat. P. 262.

prielaida. Jis aiškiai suvokia egzistencinį pavojų tautai ištirpti tarybinėje liaudyje: „Be nacionalinių idealų nėra kultūros idealų, be nacionalinės kultūros idealų neegzistuoja pasaulio pažangos idealai. Kiekvienas nutautintojas, mūsų atveju – rusas, žino, kaip yra. Ir žino, ir sąmoningai skatina savo tautos susipratimą. Deja, kas leista jiems, mums užginta, nes ilginiui, netekęs savo tautos kultūros idealų, jis pereis į svetimos kultūros sferą sustiprindamas ją ir išplėsdamas¹¹⁶. Katastrofiška Lietuvos būklė sovietmečiu, naujosios doros savivokos ir kultūros būtinybė skatino sąmonės raišką, kuri buvo nukreipta ir į veikimo gairių brėžimą ateičiai. Tokiu būdu, siekis priešintis tautos naikinimui, tautinės kultūros ugdymas ir skatinimas tampa Ozolo pagrindine veiklos kryptimi, būsimo protingojo pasaulio sukūrimo prielaida¹¹⁷: „Pagrindinis principas – tai nacionalinės sąmonės ugdymas, nacionalizmas. Mažos tautos nacionalizmas šiandieniniame pasauly nepavojingas niekam, o naudingas ir jai, ir ateities pasauliui.¹¹⁸“ Nacionalizmas kaip bendra žmonių ideologija kultūros pagrindu, atsiremia į Romualdo Ozolo nuoširdų tikėjimą kultūros idėjos perspektyva, kuri suvokiama ne tik kaip žmonės nacionaliniu pagrindu vienijantis, bet ir bendrus iššūkius lengviau atremiantis veiksnys.

Taigi Romualdo Ozolo Lietuvos idėja yra jo asmeninių ieškojimų rezultatas. Patikėjęs socializmo „su žmogiškuoju veidu“ idėja, jo asmens radikaliai suprasta, kad vis tik nacionalizmas gali būti ir be socializmo. Galiausiai Ozolas taria: „Aš nacionalistas. Nacionalizmas, o ne kas kita yra mano jėgų šaltinis. O ką tai reiškia, tegul aiškinasi kiekvienas pagal savo kvailumo laipsnį.¹¹⁹“

Išsivadavimas

Šiame skirsnyje bus akcentuotas dar vienas Romualdo Ozolo supratimas, kuris yra glaudžiai susijęs su aplinka, tikrove, kurioje esti konkreti ir individuali sąmonė. Tai suvokimas, kuris kyla iš asmens nepasitenkinimo esančia padėtimi, kada jis supranta, jog neužtenka budintis, bet reikia budinti ir kitus, kurie, - Ozolo supratimu, dar miega, todėl nėra pamatę tos tikrovės, kurią Ozolas jau mato ir kurios objektyvius kontūrus jau gali perteikti, bet tam reikia vieno – pabusti. Tai jo politinės veiklos pradžia.

Iškalbingi Ozolo užrašyti sakiniai 1975 metais, kurie žymi jo asmens brandą ir kvietimą kitus bręsti šia linkme, eiti kartu:

Matau aš jūsų dvasios miglas kaip viens iš kito pumpuruojančius daiktus. Matau, kaip ima smilkt šie daiktai, pranašaudami didįjį pasaulio gaisrą. Matau jus, skendinčius savo sensualizme ir bandančius gelbėtis dar didesniu daiktiškumo jungu. Ir jei jums tai dingojasi didžiausia tragedija, tai aš kaip tragediją matau jūsų beviltiškas pastangas išsaugoti savo sapną.

¹¹⁶ Ten pat. P. 62.

¹¹⁷ Ten pat. P. 106.

¹¹⁸ Ten pat. P. 156.

¹¹⁹ Ten pat. P. 370.

Pabuskit!

Nesu visagalis, negaliu prabudinti visų. O jūsų budimas bus ilgas ir kankinantis. Man gaila jūsų pavergtos dvasios. Bet aš nemetu bombos, bomba tokia pat lokali, kaip ir kiekvienas daiktas. Aš jums metu žodį, kuriame – grynoji dvasia, galingesnė už galingiausių daiktiškumo jėgą:

- Pabuskit! Laikas visiems! Laikas pakilt virš savęs!

*Laikas pasakyti: einam!*¹²⁰

Toks Romualdo Ozolo asmeninis užtikrintumas yra jo individualios sąmonės išsivadavimo rodiklis, įgalinantis pasaulio steigimą objektyvia forma. Tad išsivadavimas – ne tik asmeninis pabudimas naujam gyvenimui, bet ir konkretus pasirengimas potencialiam atvejui, kada ir vėl kultų būtinybė vadautis. Primitant okupacinę tikrovę pažeidžiamiausias yra pavienis žmogus. Ozolo raginimas: „Laikas pasakyti: *einam!*“, – tai supratimas, kad kartais neužtenka pasakyti „*einu!*“. Pastarasis nėra toks stiprus. Telktis kultūrinių bendrumų pagrindu į tautos vienį padaro žmogų ne tokį jautrų išorės prievolei, tad: „Tauta turi atviromis akimis žiūrėti savo padėtį, suprasti jos kitimą ir matyti elgesio bandant atsilaikyti, išsilaikyti ir vėl išsilaisvinti būdus.“¹²¹ Ozolas kelia uždavinį pastatyti lietuvių orientaciją ant nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo metu vyraujančios idėjos, kad žmogui į pasaulį galima pilnavertiškai išeiti (taigi ir galutinai išsivaduoti) tik per tautą – kaip tautos žmogui.

Anot Ozolo, realistinis tautos būklės suvokimas reikalauja kelti tris pagrindinius kultūros uždavinius¹²²:

1. Savo būtį **istorizuoti**. Tai yra matyti kuo išsamesnį ir teisingesnį vaizdą, atsižvelgiant į tai, kas yra vykę ir kas yra atsitikę lietuvių tautai bei Lietuvai (tai savų idėjų perteikimas visuomenės dvasiai).
2. Kultūros uždaviniu tampa savo būties **konkretizavimas**. Tai yra atsakymas į klausimus kaip ir kokiais pavidalais šiandien egzistuoja istoriniai procesai, kas dabar yra tai, ką mes vadiname lietuvių tauta, jos kultūra, Lietuva. Tai siekis svarbiausiu parametru laikyti santykį su gamtine, kultūrine aplinka ir savimi pačiu bei siekti sugebėjimo tai apvaldyti, kreipiant juos, kad vestų į pageidaujamą sau, tautai ir pasauliui tikslą.
3. Siekis savo būtį **etizuoti**. Tai jos kreipimas doros link: gyvenimo priderinimas ne prie moralės, kurią nuolat vis sparčiau ir reliatyviau diktuoja epocha, o prie kiekvieną epochą pranokstančių žmogaus doro buvimo reikalavimų. Tai leidžia vengti tų moralės normų, kurios visuomenei teikia ardomąją galią. Ozolas skatina matyti kitą žmogų, jo savitumą, nepanašumą nei į mus, nei į nieką kitą, jo gerą

¹²⁰ Ozolas R., *Apie gyvenimą* (1975), žr. „Išsivadavimas: 1971 – 1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai“. P. 507.

¹²¹ Ozolas R., *Apie okupacinę ir okupuotąją sąmonę*, žr. „Atgimimo ištakose: 1970 – 1980 metų Lietuvos kultūrinio gyvenimo štrichai“, Pradai: Vilnius, 1996. P. 19.

¹²² Ozolas, *Mūsų galia ir negalios*. P. 43 – 44.

valią ir protingą gebėjimą išeiti į kitus. Tai padėtų suvokti ir formuoti savo tapatumą, atskiriant, kas – *sava* ir kas – *svetima*. Ozolas pastebi, kad kito žmogaus šitaip dar nematome: apie kitą galvojame arba kaip kažką, kuo laikome idealą, arba kaip apie save – nelygstamą idealą visais atvejais. Etiškame santykiyje su aplinka svarbu gebėti vertinti gryną gamtos daiktą ir tikrą kultūros dalyką, nepasiduoti sąmonės ir valios iškreiptumui per vartotojišką, perdirbtą santykį su jais.

Taigi asmeninis išsivadavimas turėtų reikštis ne tik subjektyviai, bet ir objektyviai – per tautą, jos kultūrinę savitaigą pasaulyje. Ozolas yra įsitikinęs, kad žmogus pasauly patikimiau gali skleisti tik atsirėmęs į tvirtesnę – tautos – pagrindą.

3.2. Nacionalizmo pamatinės idėjos, jų konceptualus aiškinimas

Šio skyriaus tikslas pateikti Romualdo Ozolo nacionalizmo sampratos esminių idėjų koncepcijas ir jų aiškinimą. Darbo metu sieksiu apsibrėžti esmines nacionalizmo supratimui reikalingas sąvokas (atsižvelgiant į nacionalizmo teorijas) ir pateikti jų tarpusavio sąsajas bendroje idėjų sistemoje.

Tauta kaip teritorinis, istorinis ir kalbinis vienis

Tautos išlaisvėjimui ir savo galutiniam subrendimui – gyventi nepriklausomoje nacionalinėje valstybėje – lietuvių tauta turi rūpintis jos egzistenciją palaikančiais elementais: savo žeme (vieta), savo istorija (laiku) ir savo kalba (kultūra). Šie esminiai dėmenys turi būti tautos koncepcijos apibrėžtume kaip jos gyvybingumą palaikantys sandai – be kurių – tautos egzistencijai kyla rimti iššūkiai. Pagal Romualdo Ozolo kultūrinio nacionalizmo apibrėžimą, tauta yra suvokiama kaip teritorinis, istorinis ir kalbinis vienis. Šiame skirsnyje ketinu išskleisti šias tris sąvokas kaip pagrindinius tris principus ir pateikti jų reikšmes platesniame pasakojime.

Pirmasis principas – ŽEMĖ arba vieta. Lietuva, jei nori būti apskritai, tai turi būti savo etninėse žemėse, savo istoriniame areale. Tautos žemė turėtų būti suvokiama kaip vienintelė visavertė lietuvių tautos gyvenimo vieta. Nors lietuvių etninės žemės istoriškai kito, teisingiausias sienas ji turėjo 1920 metų taikos sutartimi. Asmeninio žemės principo atradimo negali garantuoti jokia ideologija, tik tikėjimas ja kaip principu. Žinojimas, kad gyvenama *šitoj* žemėj, su ja ir jai, yra absoliuti vertybė¹²³. Romualdas Ozolas tiki, kad tai dvasinio gyvenimo kriterijus, nes gimtoji vieta žmonėms egzistuoja ne kaip materialybė, kaip vieta jos daiktiška prasme, o kaip aplinkumos dvasia, kaip meilė aplinkumai. Dar daugiau, ši meilė konkrečiai aplinkumai suteikia pastovumą ir, laikui bėgant, suteikia dar daugiau

¹²³ Ozolas R., *Tauta ir etninė žemė*, žr. „Tirpstančios lietuvių žemės“ sud. Algimantas Liekis, Mokslo tyros institutas: Vilnius, 2009. P. 66.

prasmių ir verčių. Vieta, esminė tautos būties sklaidos buvimu sąlyga. Tad savosios žemės atradimas yra tautai būti reikalingas principas.

Antrasis principas – ISTORIJA arba laikas. Lietuvių tautai būtina pažinti save, kurti bendrą tautos istoriją. Reikalinga suvokti, kad lietuvių istoriją į vienumą telkianti galia visada buvo *laisvė* ir tos laisvės sklaida konkrečiais pavidalais (Žalgirio mūšis, pilių statymas, Partizaninis karas ir kt.). Laisvė yra vienintelė ir niekur nedingusi istorijos galia, kurios priešybė – *nelaisvė*. Istorijai yra būtina rašto kultūra, kuri ne tik individą suasmenina, bet ir yra prielaida šiuolaikiškam tautiniam susipratimui ir apsisprendimui. Kadangi visi įvykiai yra kokių nors siekių liudijimas ar užuominos į juos, yra galima istorija – net kaip tam tikra bendra nuojauta į objektyvumą. Istorija yra būties sklaidos trukmė.

Trečiasis principas – KALBA, kuri yra aukščiausia kultūros lytis. Be kalbos negali egzistuoti pati tauta, nes tautai atsirasti ir skleistis yra reikalinga jos juridinis patvirtinimas – sukurta valstybė. Kalba valstybėje – tai iš esmės pati valstybė¹²⁴. Per kalbą asmuo turi galimybę tapti savo pasaulio arba kultūros kūrėju. Atmintis kaip gimties vietoje per savo buvimą (istorijos) laiką sukaupto gyvenimo būdo (kultūros) patirtis yra perduodama taip pat per kalbą (garsais arba ženklais)¹²⁵. Be kalbos negalima kultūra, tad ir istorija.

Taigi tautos žemė, istorija ir kalba Romualdai Ozolui yra trys nekintantys kintamieji, laidavę ir laiduosiantys tautų gyvenimą arba tautų mirtį. Ozolas yra įsitikinęs, kad šia prasme nieko nebuvo naujo praeityje ir nieko nebus naujo ateityje. Nors tauta kiekvieną epochą yra išgyvenanti tapsmą, ji turėtų turėti tęstinumą minėtų trijų principų atžvilgiu. Be to, buvimą vieta, buvimą laikas ir buvimą būdas - tai žmogaus tapatumo matmenys, kuriais jis *yra*. Pirminis tapatumo matmuo žemė, kurioje yra galima kultūros kūryba. Kalba – kultūros koncentratas arba būdas, kuriuo egzistuoja kultūra. Žmogaus laikas – tai jo kuriamos kultūros istorija.

Kultūra kaip esminis nacionalizmo dėmuo

Kultūra – Romualdo Ozolo nacionalizmo suvokimo ašinė sąvoka, kurios sklaida vyksta tautinėje kultūroje. Skirsnys įvairiapusiai analizuosiu kultūrą kaip esminį Ozolo nacionalizmo dėmenį.

Kultūrą kuria žmogus ir ji reiškiasi kaip žmogaus gyvenimo būdas. Kultūra netelpa į gamtos rėmus, todėl negali būti galutinai apibrėžta. Kultūrai būti yra reikalingas suvokimas, kad egzistuoja tos kūrybos atskaitos taškas. Romualdas Ozolas buvo įsitikinęs, kad tas atskaitos taškas yra žmogaus *buvimo vieta* –

¹²⁴ Ozolas R., *Ar mes patys žlugdome savo kalbą?* Atgimimas, nr. 20, geg. 21 – 27, 2004. P. 15.

¹²⁵ Ozolas, R. *Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas*. P. 245.

savoji žemė, kuri „<...> yra pirminis dalykas, pirminis žmogaus tapatumo matmuo. Tik atėjus į tą ar kitą vietą, tik „įsivietinus“ galima kurti kultūrą – stiprinti savąją arba periminėti kitą.¹²⁶“ Būti savimi, būti sau ir kitam – tai būti tam tikroje vietoje, o žmogus yra tiek žmogus, kiek jis yra žmogus ir kitiems: *buvimo vieta* – tai kartu santykis su kitu žmogumi ir to santykio tvirtumas per kūrybą (kultūrą), kuri reikšminga ne vien kuriančiam, bet ir kūrybą priimančiam. Savo *buvimo* vietą būtina atrasti ir prisiimti ją sau, nes tai padeda susijungti su visa pasaulio istorija ir absoliučiąja esamybe, kuri, - pasak Ozolo, „nėra tik tuštuma“. Ozolas yra tikras, kad žinojimas, jog esi tam tikroje vietoje – su ja ir jai – yra ne tik absoliuti vertybė, bet ir principas, kuris yra ne tik didesnis už žinantįjį, bet ir „netikrų pranašų didybė“¹²⁷. Romualdai Ozolui ta vieta yra *tėvų namai* arba lietuviška sodyba, kuri jam egzistuoja ne vien kaip materija, bet kaip „aplinkumos dvasia“, kaip „meilė aplinkumai“, kurią išvysta „sąmonėjančios akys“. Pasak Ozolo, ta vieta yra „tarsi Kūrėjo žodis, per kurį atsiveria pasaulis“. Jis tiki, kad tiek kultūra, tiek tikėjimas randasi iš žmogaus patiriamo santykio su žeme¹²⁸. Tikėjimas papildo kultūrą ir padeda jai skleistis pasaulyje. Praradus santykį su žeme, *išsivietinus*, prarandamas santykis su artimu žmogumi, kultūra – galiausiai – pasauliu, todėl negalima pilnavertė kūryba. Šia prasme, kultūros kūrybos dalimi galima tapti tik *įsivietinus* – atradus savo *buvimo* vietą.

Iš santykio su žeme randasi tautos kaip žmonių bendruomenės prasmingumas, nes „nėra ir nebus kito, realaus – o ne spekuliatyvaus – gyvenimo šioje žemėje, kaip žmonių gyvenimas tautoje¹²⁹“. „Vienintelis teisingas ir produktyvus gyvenimas yra gyvenimas tautoje ir su tauta¹³⁰“ – tai pagrindinė Ozolo tezė. Tokį gyvenimą paskatina gerai sutvarkyta visuomenė tam tikroje *buvimo* vietoje, tačiau tautai būti ar nebūti pasaulyje lemia tik asmeninis jos nario apsisprendimas su visais iš to kylančiais civilizaciniais įsipareigojimais: tauta gyvuoja tol, kol yra bent vienas gyvas žmogus, kuris save laiko konkrečios tautos gyvenimo tęsėju. Ozolas kviečia „matyti kitą žmogų“, artimą ir kurti bendrą gyvenimą. Tautos gyvenimą reglamentuoja sprendiniai, kurie gali ir turi kilti iš žmonių patirto gyvenimo tikrumo, pajautimo, kuris, įvilktas į aukščiausią dvasinio gyvenimo formą – kalbą, ir išdėstytas imperatyviniais tos tautos žmonių suformuluotais teiginiais (istorijos), tegali tapti nacionalinės (arba tautinės) valstybės projektu – be nacionalinės kalbos viso to neįmanoma padaryti, nes „viskas prasideda iš žodžio, per žodį¹³¹“. Pati tauta neturi paskirties arba tikslo (ji vertybė pati savaime), nes jį gali turėti tik sukurta

¹²⁶ Ozolas R., *Tauta kryžkėlėje*, žr. Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai. P. 75.

¹²⁷ Ozolas, *Tauta ir etninė žemė*. P. 66.

¹²⁸ Ozolas R., *Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas*. P. 230.

¹²⁹ Ozolas R., *Prioritetas – tautietis ar pilietis*, Atgimimas, nr. 47, gruod. 21, 2007. P. 10.

¹³⁰ Ozolas R. 2001 – ieji. *Lietuva. Politinis metų portretas*, Mintis: Vilnius, 2002. P. 64.

¹³¹ Ozolas R., *Lietuvos atgimimų tapatumai*. Ozolo skaityto pranešimo rankraštis Lietuvos nacionalinio muziejaus Ketvirtadienio kultūros istorijos vakarų cikle „Nacionalinis atgimimas Lietuvoje XIX – XX a. pradžioje“, 2011, spalio 20 d. P. 4.

valstybė. Valstybei pakanka užtikrinti politikos ir kultūros santykį, kuris reikalingas tautai egzistuoti. Tauta be valstybės negalima.

Tauta gali egzistuoti ir pilnai iškleisti savo kūrybinį potencialą tik būdama nepriklausoma: „Iki nepriklausomybės, kad ir kaip skaudu tai sakyti, yra tik tauta tapti bandanti bendruomenė.¹³²“ Ozolo supratimu, tauta – „tai juridiniais savitaigos savyje ir pasaulyje ryšiais susietas vieno ar kelių giminiškų etnosų junginys, turintis kilmės, istorijos, papročių, bendrinės kalbos, rašto, teisės ir teritorijos sąlygotą bendrabūvį.¹³³“ Taigi ideali valstybė yra nacionalinė – tautą iš etnoso sukūrusi – valstybė, o ideali tauta – nepriklausoma, t. y. save gebanti valdyti tauta. Lietuvių tautos kelias į nepriklausomybę buvo sunkus ir sudėtingas, teikęs ne vieną galimybę išsilaivinti, tapti „tikra politine tauta“, tačiau laisvės troškimas ne visada lėmęs teisingus lietuvių pasirinkimus¹³⁴. Lietuvos valstybinį savarankiškumą Ozolas sieja su XIX a. pab. - XX a. prad. etniniu pagrindu susikūrusia „pirmą kartą Lietuvos istorijoje Europos pripažinta savarankiška“ Pirmąja Lietuvos Respublika. Tačiau tai, kad to meto Lietuva turėjo „savarankiško politinio gyvenimo programą“, Ozolas buvo linkęs abejoti, nes pripažintas savarankiškumas savaime nereiškia savarankiško tautos gyvenimo, kuris priklauso tik nuo jos pačios. Savo politinį savarankiškumą tauta turi grįsti savarankiškos kultūros savitaiga ir jos įprasminimu pasaulyje, todėl ir politiniai sprendimai, anot Ozolo, padaryti 1918 metų vasario 16 dieną ir 1990 metų Kovo 11 dieną, dar „tėra tik prielaida tautai susikurti“, o bet kokie reikšmingesni kultūriniai sąjudžiai tėra „tautos galimybės ženklai“. Ozolas pagrįstai džiaugiasi šiais itin reikšmingais įvykiais, tačiau jis kartu suvokia, kad valstybė kaip tautos politinės savitaigos ir objektyvacijos forma nėra atkurta lietuvių sąmonėje, kad jie nėra politinė tauta ir šia prasme neegzistuoja. Ozolo manymu, tikrai nepriklausoma lietuvių tauta taip ir niekada nesusiformavo¹³⁵, todėl ir šios tautos kūrybinis potencialas nėra atskleistas.

Lietuvos istoriją suvokdamas kaip ištisų „praradimų istoriją¹³⁶“, Ozolas transformuoja pastarąją į kovos dėl teisės kurti savo kultūros istoriją, kurioje siekimas tautos laisvės, kova už savo žemę ir kultūrą tampa svarbiausiu motyvu¹³⁷, o pasiaukojimas vardan laisvės bei veikla, besiremianti etniniu patriotizmu, apibrėžiamu tokiais kriterijais kaip „meilė savo žemei ir žmonėms, pagarba savo istorijai ir ištikimybė savo kalbai¹³⁸“ – aukščiausiu asmens santykio su savo tauta brandos rodikliu.

¹³² Ozolas R. *Tautos gimimas*, Dienovidis, nr. 8, vas. 20 – 26 d., 1998. P. 2 – 3.

¹³³ Ozolas, *Tauta ir etninė žemė*. P. 65.

¹³⁴ Ozolas R. *Nesukūrė valstybės, neturėsime kultūros*, Gimtasis kraštas, nr. 38, rugs. 21 – 27, 1989. P. 1, 4.

¹³⁵ Ozolas R. *Tautos gimimas*. P. 2 – 3.

¹³⁶ Ozolas R., *Supratimai. Iš „Metafizinio dienoraščio (1980 – 1988)“*, žr. „Atgimimo balsai“, sud. Šlekys J., Vyturys: Vilnius, 1991. P. 294.

¹³⁷ Ozolas R., *Regionėjanti Lietuva. Socialinių ir kultūrinių skirtumų krašte priežastys*, žr. Ozolas R., „2001 – ieji. Lietuva. Politinis metų portretas, Mintis: Vilnius, 2002. P. 272.

¹³⁸ Ozolas R., *2002 – ieji. Lietuva. Politinis metų portretas*, Mintis: Vilnius, 2003. P. 170.

Politinė ir kultūrinė lietuvių būklė Ozolą privertė kalbėti ne apie tautą, o nacionalizmą. Ozolas pradeda ne nuo tautos, o nuo nacionalizmo, t. y. politinės teorijos sąvokos. Kiekvienos kultūros pokyčiai prasideda nuo mąstymo pokyčių, o į kultūrą (kaip gyvenimo būdą) mąstymas ateina per politiką. Kultūra bręsta greičiau nei politika. Jis puikiai žino, kad XIX a. pradėtas lietuvių kultūrinis-tautinis sąjūdis yra nacionalistinis lygiai kaip ir jo paties pradėtas XX amžiaus pabaigos Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Tautinės valstybės idėja reikalauja pusiausvyros tarp kultūros ir politikos, todėl reikia kovoti prieš tautinės valstybės pradus neigiančius veiksmus. Tautos kultūrinis nuosmukis – politinio pralaimėjimo priežastis. Iš to kyla siekis kultūrą stiprinti per nacionalizmą: „Nacionalizmas kultūroje – tai tautos, kurios ribos yra jos gyvenamoji teritorija (erdvė), jos istorija (laikas) ir kalba (atmintis), bendrumo jausmo ir įsipareigojimų visumai vertingumo supratimas bei jo palaikymas visomis kultūros kūrybai prieinamomis materialinės ir dvasinės raiškos formomis. Tai ir pasaulinė nacionalinės kultūros paskirtis, nes dvasinė tautos narių konsolidacija yra tas substratas, kuriame tegali tarpti vienaprasme ir atsakinga pilietybė, vedanti ir į pasauliui atsakingą valstybės veiklą. Kur sveika ir kūrybinga tauta, ten stiprus ir kūrybingas pasaulis.¹³⁹“ Tai nereiškia, kad nacionalizmas gali būti suvalstybintas, nes tokiu atveju jis galėtų tapti imperializmu. Nacionalizmas, kaip tautos kultūros kūrimo ideologija, yra reikalingas tiek, kiek padeda palaikyti kultūros substanciją, kuri remiasi į nacionalizmo kaip „tautinės kultūros žmogaus humanizmo“ idėją, kur tauta laikoma gamtinio ir socialinio pradų jungtimi bei svarbiausiu istorijos subjektu, suteikianti žmogaus iniciatyvai kūrybinį pagrindą ir tąsą.

Kultūros išsaugojimo, plėtros ir sklaidos įvairialypiais pavidalais užtikrinimo sąlygos – *demokratinė santvarka* ir *personalizmas*. Pastarasis – asmens dvasios racionalizavimo kryptingumas, arba individualizmo su kultūrinimas – iš *mąstymo empirizmo* pereinant į reflektuojantį substancialumą. Demokratinė santvarka – tai vykdymo procedūrų tvarka, veikimo kryptingumas, kuris atramą įgauna per bendravimą susitarant, o ne pritariant. Demokratijai prižiūrėti steigiami valstybės institutai. Demokratinio režimo variklis – tai visų žmonių arba tautos suvereniteto kaip pagrindinės santvarkos sėkmingo veikimo kriterijus ir jo laikymasis valstybėje – bet kuriomis politinėmis ir geopolitinėmis sąlygomis. Toks nepriklausomas tautos veikimas yra kūrybos pagrindas, nes kultūros subjektas turi žinoti ne tik, ko jis nori, bet ir ko reikia. Demokratija atveria kelią dialogui ir platesniam žinojimui kaip reikia veikti, kuris ir yra kultūros prieiga¹⁴⁰. Ozolas kelia uždavinį nuo kiekvieno žmogaus iki visos tautos garantuoti Lietuvai ir pasauliui demokratinę ateitį.

¹³⁹ Ozolas R., *Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas*. Ten pat. P. 233 – 234.

¹⁴⁰ Ozolas R., *Gyvenimas valstybėje – gyvenimas savo namuose*. P. 12.

Kultūros problema, kol ji nesuvokta, tik gilėja ir plečiasi į visas puses. Ozolas skiria pozityviuosius ugdymo idealus: „Naujojo laiko žmogus – tai sutelktos dvasios, kategoriško proto ir tikslų veiksmų žmogus. Tokio žmogaus kultūra turi būti esminga <...>, apibrėžta <...>, tikslinga. Gamtai naujasis žmogus turi grąžinti savarankiškumą, su ja bendradarbiauti ir reikšti jai pagarbą. <...> gamta, kaip ir visa būtis, yra didelė ir nuostabi paslaptis.¹⁴¹“ Ozolas kelia epochinį uždavinį – kultūrą persmelkti savita šviesa. Jo manymu, kiekvienas, kuris nori išlikti žmogumi, privalo tam ryžtis, nes: „Kur negaluoja žmogus – ten negaluoja tauta, o kur negaluoja tauta – ten negaluoja pasaulis“¹⁴².

Taigi Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata negalima suvokti be kultūros kaip esminio sando, kuris yra glaudžiai susijęs su gamta (sava buvimo vieta) ir *įsivietinimo* poreikiu, kurie įgalina kultūros išsiskleidimo galimybes. Atitinkama kultūra yra priskirtina ją formuojančiai tautai. Kultūros sklaida vyksta tautoje ir yra galima tik per kalbą, kuri yra svarbiausias kultūros elementas, todėl žodžio arba rašto pavidalais gali būti perteikta arba perteikinėjama tarp toje pačioje kultūroje gyvenančių žmonių. Tauta savo kūrybinį potencialą geriausiai gali skleisti, kai yra nepriklausoma – ne tik *de jure* (sukūrus valstybę), bet ir *de facto* (išlaikydama kiek įmanoma daugiau laisvės – suvereniteto). Savitos kultūros galimybes padeda išlaikyti demokratinė santvarka, paremta susitarimu ir nuomonių pliuralizmu, bei personalizmas, kuris skatina atsisakyti *jausenos* kaip esminio – iš *empirinio mąstymo* kylančio – požiūrio į tikrovę, kreipiant jo suvokimą į asmens su kultūrinimą per gyvenimo refleksiją proto pagrindu. Romualdai Ozolui tauta yra vertybė pati savaime, kuri žmogui padeda nugyventi teisingą ir prasmingą gyvenimą, jos kultūrinė raiška – pasaulio, pačios tautos ir žmogaus kokybės potencialas.

Nacionalizmas kaip tikrasis humanizmas

Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata yra grindžiama teze, kad „nacionalizmas yra tautinės kultūros žmogaus humanizmas“. Šia prasme nacionalizmas turėtų likti tautos kultūros kūrybą palaikančia ideologija: nacionalizmas kultūroje remiasi ankstesniame skyriuje aptartais trimis principais, bendrumo jausmo ir įsipareigojimų visumai vertingumo supratimu bei jo palaikymu visomis kultūros kūrybai prieinamomis materialinės ir dvasinės raiškos formomis. Kultūra nėra duotybė – ji įgyjama arba neįgyjama, išugdoma arba neišugdoma, ją galima ir turėti, ir neturėti. Tai visiškai priklauso nuo žmonių ir tautų laisvos valios – nuo laisvo apsisprendimo gyventi arba kultūrai, arba nekultūrai. Ozolas šiuo požiūriu yra drastiškas, nes mano, kad gyventi kultūrai – tai būti kaip žmogui ir kaip tautai. Jei potencialias kultūras suprantame kaip gėrį, tai yra ir taip suprasto nacionalizmo pateisinimas.

¹⁴¹ Ozolas, *Mūsų šiandienos kultūros galia ir negalės*. P. 157.

¹⁴² Ozolas, *Mūsų galia ir negalios*. P. 46.

Žmoguje poreikis kurti kultūrą atsiranda iš žmogaus pastangos būti kažkuo daugiau, tobuliau, amžiniau – negu jis yra dabar. Tai ir buvimo žmogumi sąlyga: „Mano žmogiškumas yra ne mano esamybė, o mano siekiamybė: tai, kiek aš kiekvienu momentu, kiekvieną sekundę stengiuosi pakilti virš savęs“¹⁴³. Tai siekis apčiuopti idealą. Apčiuopti kultūroje galima tik tai, kas materialu, tad idealas gali pilnai egzistuoti tik medžiagiškame apibrėžtume, baigtinume, laikinume, kintamume: nors idealumas yra kultūros vedlys, tikra žmogui tėra *įmaterialinta idealybė*¹⁴⁴. Dėl šios priežasties, akivaizdu, kad žmogiškasis buvimas yra ir materialiai realus buvimas. Idealumas kultūros istorijoje reiškiasi kaip materialumas. Atitinkama kultūra turi gebėti derinti savo savitumą su materialumu ir idealumu. Taigi kultūrai idealumo ir materialumo derinimas yra reikalingas būti jos kūrybai tiek, kad ji būtų atpažįstama, pripažįstama ir išliktų.

Kultūra yra galima tik konkrečioje tautoje. Tačiau tauta nėra duotybė. Jos sukūrimas priklauso nuo „tautinės kultūros žmogaus“ pastangų gyventi kultūringą gyvenimą: „Tauta, kad ji galėtų pasivadinti tauta, turi atlikti milžinišką kuriamąjį darbą, iš sinkretiškos etnosos masės iškeldama ištisą griežtai diferencijuotą kultūros pasaulį.“¹⁴⁵ Visuomenei nebūtina save teigti vien tik aukščiausia kultūra: kad galėtų būti tauta visuomenė turi turėti viską – nuo primityviausių kultūros formų iki aukščiausių savistabos, savivokos ir savikontrolės sugebėjimų, ji turi turėti galimybę save valdyti, apginti, taisyti. To pasekoje, žmogus laisva valia neatradęs tautos tam tikroje vietoje, tam tikrame laike, su tam tikra kultūra, tam tikru bendrumo jausmu ir įsipareigojimu pasauliui pasirenka neatlikti „pareigos žmogiškumo tapsmui savo žemėje ir savyje“. Kadangi žmogus yra kūrėjas, jei konkrečiai – kultūros kūrėjas, o pilnavertė kultūra skirtingais jos kokybės matais galima tik tautoje, tai „nėra žmogui gyvenimo, jeigu jis nėra tautos žmogus. Nėra tautai gyvenimo, jeigu ji nėra pasaulio tauta“.

Nacionalizmas – tai tautinės kultūros žmogaus *humanizmas*, nes priešingai nei globalizmas, teigia pagarbą žmogui, jo gerovei ir išaukština jo vertę. Nacionalizmas atsiranda kaip būtina alternatyva globalizmui – priešybei, kuri žmogų nužmogina – jį *išvietindama*, *nulaikindama* ir *nukalbindama*. Jei su globalizacija – kaip visapusišku žmonių ir tautų tarpusavio sąveikų gausėjimu ir modernizaciją (ikitolinės prigimties atsisakymu) spartinančiu veiksmu negalima kovoti, nes tai yra faktinė tikrovė – kurią Ozolas vadina neišvengiama – juolab, kad tik nuo lietuvių priklauso, kas nusvers – globalizacijos keliamos grėsmės ar galimybės, tai su globalizmu (radikalia doktrina) yra būtina kovoti. Pagal pastarąjį globalizacija yra skatinama, o nacionalinės valstybės netenka reikšmės, užleisdamos vietą globaliems

¹⁴³ Ozolas R., *Sunku būti žmogumi, dar sunkiau būti tauta*, žr. Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai. P. 36.

¹⁴⁴ Ozolas, *Mūsų šiandienos kultūros galia ir negalės*. P. 143.

¹⁴⁵ Ozolas, *Sunku būti žmogumi, dar sunkiau būti tauta*. P. 36.

veikėjams (tarptautinėms korporacijoms ir kt.). Tokiame globalizmo ideologijos kontekste Ozolas neišvengiamai prieina prie alternatyvos – nacionalizmo. Žmonijos suklestėjimas, visų žmonių gerovė ir geresnio pasaulio palikimas ateinančioms kartoms, pradedant nuo tautos ir jos kultūros, yra suprasto nacionalizmo skatinamoji. Ozolo tikėjimas tautinės kultūros žmogumi nereiškia, kad toks žmogus yra grynas gėris ir jis savaime kaip toks sieks idealo. Priešingai, žmogus turi laisvą valią ir gali rinktis. Tačiau, Ozolo suvokimu, tautinės kultūros žmogus yra dabarties realija ir žmogaus *gyvenimo* standartas. Tai suponuoja tikėjimo nacionalizmu kaip įrankiu sudaryti geresnes sąlygas būti žmogumi prasmę. Šia prasme, jis yra tautinės kultūros žmogaus *humanizmas*.

Taigi Romualdas Ozolas supranta, kad nacionalizmas kaip tikrasis humanizmas yra ne tik šiandienos alternatyva globalizmui, bet ir geresnių sąlygų būti žmogumi ideologija, kuri palaiko žmogaus ir tautinės kultūros kūrybą, suteikia žmogui alternatyvą pasirinkti, išsaugoti tapatumą ir būti tautos nariu.

Išvados

1. Nacionalizmas yra suprantamas įvairiai. Jis yra modulinis reiškiny. Egzistuoja kultūrinis nacionalizmas, kuriam būdingas atitinkamą bendrumą, tautos substancialumą ir egzistenciją palaikančių veiksmų iškėlimas per politiką. Tautinė kultūra ir politika negali veikti skyriumi, bet turi vienas kitą papildyti, paliekant erdvę iš tautos tvarumo kylančiai kūrybai. Kalba apie nacionalizmus yra kalba apie skirtingas kultūras ir tų kultūrų skatinimą. Kitaip, kultūrinis nacionalizmas – šiandienos realija. Kaip ir kiek ši realija reiškiasi skirtingose tautose galima aiškintis tolimesniais moksliniais tyrimais.
2. XIX a. pabaigoje atgimusi lietuvių tauta ir jos sukurta moderni valstybė yra du neatskiriama susiję to paties kultūrinio nacionalizmo projekto sandai ir tautos skleidimąsi įprasminantys būdai. Atgimstančios lietuvių tautos politiniam sąjūdžiui telktis ir plėtotis aspiracijas kūrė kultūrinis sąjūdis, kurio esmę sudaro lietuviškumo paieškos ir jo objektyvių reikšmių formavimas bendram tautiniam tapatumui būti per *empirinio* nacionalizmo sklaidą. *Empirinis* lietuvių etnokultūrinės bendruomenės nusiteikimas leido priimti modernios tautos idėją, kurios niekada nebuvo. Kultūros būtis dažnu atveju suprasta kaip neatsiejama politikos tikslingumo dalis arba laikyta aukščiau formalios politikos.
3. Didžiausias tarpukario Lietuvos laimėjimas – lietuviškasis (modernusis) patriotizmas. Tarpukariu susiformavusi tautinės kultūros ir nacionalizmo sklaida sovietinės okupacijos laikotarpiu sustabdoma. Okupacinė tikrovė šiurkščiai nutraukia laisvą ir natūralią krašto raidą ir atveria kelią prievartinei ir forsuočiai modernizacijai, kurios esmės nusakymui pasitelkiama „civilizacinio trūkio“

sąvoka. Sugrįžta į *empirinio mąstymo* liūną, kurio raiška buvo itin paplitusi Pirmojo atgimimo laikotarpiu, o tai viena iš priežasčių, kodėl okupacinės tikrovės fikcija daugeliui tampa realija. Nacionalinis tapatumas ir jo suvokimas ėmė ryškiai keistis – pradedant valstybingumo pradimu, baigiant žmogaus perkūrimo programomis pagal stalinistinius ideologinius reikalavimus. Lietuvių tautos būtis grįžo į etnokultūrinės bendruomenės stadiją.

4. Tolimesnė lietuvių tautos telktis ir nacionalinės valstybės sukūrimas reiškiasi Sąjūdžio idėjomis ir jų realizacija Kovo 11 dieną, tačiau ilgai tauta gyvena nepalankiomis sąlygomis kultūriniam nacionalizmui reikštis, nesuvokiama tautos nepriklausomybės esmė.
5. Lietuvai įstojus į ES, lietuvių tauta susiduria su nemenka rizika dėl neišspręstų vidaus problemų, didelio suvereniteto praradimo, ES politinių tikslų. Nacionalizmą kaip tautą stiprinančią ideologiją visokiais būdais stengiamasi slopinti ir marginalizuoti. Skatinamas federalistinis ES projektas, kuris yra priešingas natūraliai Europos suverenių tautinių valstybių raidai. Šio projekto sąlygomis tautinę kultūrą sudarančios substancijos išgyvena krizę dėl nacionalinių tapatumų menkinimo.
6. Apibendrinant lietuviškojo nacionalizmo raiškos savitumą darytina išvada, kad Lietuvos politinėje kultūroje regėti principinė sugyvenimo su vidiniu ir išoriniu *Kitu* nuostata, plaukianti iš kultūros ir kultūrinės atminties savitumo. Pastaroji tampa priemone savam tautiniam tapatumui bei valstybingumui stiprinti, sudaryti sąlygas kultūrinei sklaidai, ryškinti sąsajas su gimtine, sava gyvenama teritorija, kuri vėliau tautos suvereno paverčiama nacionalinėje valstybėje gyvenančia tauta. Šia prasme lietuviškasis nacionalizmas yra kultūrinis. Jis yra ypatingas tuo, kad jis nėra nukreiptas svetimoms teritorijoms užgrobti ar kitoms etnokultūrinėms bendruomenėms engti.
7. Nacionalizmas kaip bendra žmonių ideologija kultūros pagrindu, atsiremia į Romualdo Ozolo nuoširdų tikėjimą kultūros idėjos perspektyva, kuri suvokiama ne tik kaip žmonės nacionaliniu pagrindu vienijantis, bet ir bendrus iššūkius lengviau atremiantis veiksnys. Nacionalizmas, suprastas kaip tautos suverenumo siekis, jam atrodo esąs paskutinis likęs žmogaus atspirties taškas ir atrama moderniam pasaulyje, vienintelė veikimo programa, leidžianti iš tiesų būti žmonėmis. Nacionalizmas negali tapti valstybine ideologija, nes tokiu atveju išvirs į totalitarizmą: nacionalizmas yra tautinės kultūros ideologija. Valstybė yra reikalinga, kad nustatytų tautai tikslus, nes tauta, nors ir yra vertybė pati savaime, tikslų neturi, ir užtikrintų politikos ir kultūros darną. Tauta be valstybės negalima.
8. Pagal Ozolą, tauta gali egzistuoti ir pilnai išskleisti savo kūrybinį potencialą tik būdama nepriklausoma. Istorškai ji dar niekada tokia nebuvo, todėl nėra žinomas jos kūrybinis potencialas. Ozolas skatina pradėti kalbėti ne nuo tautos, o nacionalizmo, nes tiki ir mato potencialą būti geresnei

lietuvių politinei ir kultūrinei būklei. Lietuvių tautos veikla turėtų remtis etniniu patriotizmu, kurio tikslas – mylėti, gerbti ir būti ištikimiems (rūpintis) tautos egzistenciją palaikantiems principams: savo žemei (vieta), savo istorijai (laiku) ir savo kalbai (kultūra). Šie trys principai yra žmogaus tapatumo matmenys, kuriais jis yra. Jei jis juos neigia, tuomet jis nėra tautinės kultūros žmogus, nes praranda savo kūrybos atskaitos tašką (žemę), kalbą (būdą, kuriuo egzistuoja kultūra) ir savo laiką (kuriamą kultūros istoriją). Kultūros žmogus – žmogaus gyvenimo standartas. Žmogus gali rinktis, tačiau vienintelis prasmingas ir teisingas žmogaus gyvenimas yra jo gyvenimas tautoje ir su tauta. Tautos kultūrinė išraiška – pasaulio, pačios tautos ir žmogaus kokybės potencialas.

9. Pasak Ozolo, kultūros išsaugojimo, plėtros ir sklaidos įvairialypiais pavidalais užtikrinimo sąlygos – *demokratinė santvarka* ir *personalizmas* – pastarieji padeda ištrūkti iš *empirinio* santykio su tikrove ir ieškoti susitarimo, o ne pritarimo galimybių. Tautos gyvenimą reglamentuoja sprendiniai, kurie gali ir turi kilti iš žmonių patirto gyvenimo tikrumo, pajautimo, kuris, įvilktas į aukščiausią dvasinio gyvenimo formą – kalbą, ir išdėstytas imperatyviniais tos tautos žmonių suformuluotais teiginiais (istorijos), tegali tapti nacionalinės (arba tautinės) valstybės projektu – be nacionalinės kalbos viso to neįmanoma padaryti.

Patvirtinu darbo pradžioje suformuluotą ginamąją tezę, nes nagrinėta Romualdo Ozolo nacionalizmo samprata išties yra priskirtina kultūriniam nacionalizmui. Ji remiasi XIX a. lietuvių tautinio Atgimimo ir tarpukario Lietuvoje suformuotomis idėjomis.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai

- Girnius J., *Žmogiškoji kančios prasmė*, Židinys, nr. 2, 1940. P. 160 – 173.
- Maceina A., *Raštai*, t. 1. Mintis: Vilnius, 1991. P. 491.
- Maceina A., *Raštai*, t. 8, Mintis: Vilnius, 2002.
- Maceina A., *Tauta ir valstybė*, Naujoji Romuva, nr. 11. 1939. P. 229.
- Martinaitis M. *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla: Vilnius, 2009.
- Ozolas R. 2001 – ieji. *Lietuva. Politinis metų portretas*, Mintis: Vilnius, 2002.
- Ozolas R. *Nesukūrę valstybės, neturėsime kultūros*, Gimtasis kraštas, nr. 38, rugs. 21 – 27, 1989. P. 1, 4.
- Ozolas R. *Septyniasdešimt penk(t)i*, Petro ofsetas: Vilnius, 2014.
- Ozolas R. *Tautos gimimas*, Dienovidis, nr. 8, vas. 20 – 26 d., 1998. P. 2 – 3.
- Ozolas R. *Tikrumas ir aiškumas – du sąvokų suvokimo pradai*, Jaunimo gretos, nr. 3, 1988. P. 22 – 23.
- Ozolas R., 2002 – ieji. *Lietuva. Politinis metų portretas*, Mintis: Vilnius, 2003. P.
- Ozolas R., *Ant imperijos slenkščio: Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai. 2009 m.*, Diemedžio leidykla: Vilnius, 2010.
- Ozolas R., *Ar jau prasidėjo nauja Lietuva? Apie mūsų politinį estetizmą*, Atgimimas, nr. 40, lapkr. 3 – 10, 1989. P. 3.
- Ozolas R., *Ar mes patys žlugdome savo kalbą?* Atgimimas, nr. 20, geg. 21 – 27, 2004. P. 15.
- Ozolas R., *Atgimimo ištakose: 1970 – 1980 metų Lietuvos kultūrinio gyvenimo štrichai*, Pradai: Vilnius, 1996.
- Ozolas R., *Gyvenimas valstybėje – gyvenimas savo namuose*, Atgimimas, nr. 2, saus. 21 d., 2000. P. 12.
- Ozolas R., *Lietuvos atgimimų tapatumai*. Ozolo skaityto pranešimo rankraštis Lietuvos nacionalinio muziejaus Ketvirtadienio kultūros istorijos vakarų cikle „Nacionalinis atgimimas Lietuvoje XIX – XX a. pradžioje“, 2011, spalio 20 d. P. 4.
- Ozolas R., *Pradžių knyga: romanas*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla: Vilnius, 2015.
- Ozolas R., *Prioritetas – tautietis ar pilietis*, Atgimimas, nr. 47, gruod. 21, 2007. P. 10.
- Ozolas, *Išsivadavimas: 1971 – 1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Pradai: Vilnius, 1998.
- Pakštas, K., *Kultūra. Civilizacija. Geopolitika*, Pasviręs pasaulis: Vilnius, 2003.
- Šalkauskis S. *Raštai*, t. 4, Mintis: Vilnius, 1995.
- Šalkauskis S., *Raštai*, t. 5, Mintis: Vilnius, 1996.

Šaltiniai internete:

- Baker P. *A Global Trump Movement? France Election Signals No*. New York Times, geg. 8, 2017: <<https://www.nytimes.com/2017/05/08/world/europe/trump-macron-france.html>> [žr. 2019 – 05 – 02]
- Bremmer I., *The wave to come*. Time, geg. 11, 2017: <<http://time.com/4775441/the-wave-to-come/>> [žr. 2019 – 05 – 02].
- League of nationalists*, The Economist, lapkr. 19, 2016: <<https://www.economist.com/international/2016/11/19/league-of-nationalists>> [žr. 2019 – 05 – 02]. *Whither nationalism?* The Economist, gruod. 19, 2017: <<https://www.economist.com/christmas-specials/2017/12/19/whither-nationalism>> [žr. 2019 – 05 – 02]
- Jakilaitis, E., *V. Adamkus: lenkiu galvą prieš R. Ozolą – jis gyveno Lietuvai ir neišdavė savo įsitikinimų*, LRT televizijos laida “Dėmesio centre” su R. Valatka ir V. Adamkumi. LRT.lt, 2015 bal. 8 d.:

<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/98215/v-adamkus-lenkiu-galva-pries-r-ozola-jis-gyveno-lietuva-ir-neisdave-savo-istikinimu>> [žr. 2019 – 05 – 07]

Jokubaitis, A., *Tautinės valstybės nesėkmės priežastys*, pranešimas Vilniaus universiteto TSPMI ir Lietuvos asociacijos metinėje konferencijoje, 2013 kovo 22d.: <http://alkas.lt/2013/11/24/a-jokubaitis-tautines-valstybes-nesekmes-priezastys/> [žiūrėta 2019 – 04 – 12]

Medelis L. V. „*Atgimimo*“, pirmo ir nepriklausomo, fenomenas (1988 – 1990), žr. interviu su A. Šliogeriu, „Nepriklausomybės sąsiuviniai“, nr. 3/5, 2013. P. 33. [Prieiga internetu: rofondas.lt]

Oželytė N., *Signatarė Nijolė Oželytė: „Kovotojų era baigėsi“*. 15min.lt interviu, 2015 bal. 12 d.:

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/signatare-nijole-ozelyte-kovotoju-era-baigesi-56-496375>> [žr. 2019 – 05 – 07]

Pukenė R., *Mirė signataras R. Ozolas*, žr. Radžvilo komentarą. BNS, ELTA, delfi.lt, 2015 bal. 6 d.:

<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mire-signataras-r-ozolas.d?id=67632366>> [žr. 2019 – 05 – 07]

Radžvilas V., *Romualdo Ozolo formulė: ne Lietuva pasaulyje, bet pasaulis Lietuvoje*. Kalba sakytą per Romualdo Ozolo laidotuves Antakalnio kapinėse 2015 m. balandžio 9 dieną. Bernardinai, balandžio 10 d., 2015:

<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-04-10-romualdo-ozolo-formule-ne-lietuva-pasaulyje-bet-pasaulis-lietuvoje/129567>> [žiūrėta 2019 – 04 – 24]

Cussac M.-H., *Forum sur la paix: Merkel et Macron, front commun contre les nationalismes*, Rfi, lapkr. 12, 2018:

<http://www.rfi.fr/europe/20181112-forum-paix-france-multilateralisme-nationalismes-macron>> [žr. 2019 – 05 -02]

Macron E., kalba Paryžiuje prie triumfo arkos, minint Kompjenės paliaubų šimtmetį: *Contre le nationalisme, un front fragile*, Le Monde, lapkr. 12, 2018: https://www.lemonde.fr/idees/article/2018/11/12/contre-le-nationalisme-un-front-fragile_5382402_3232.html> [žiūrėta 2019 – 04 – 13]

Literatūra

Alter P., *Nationalism*, Hodder Arnold Publication: JK, 2 leid., 1994.

Anderson, B., *Isivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

Balkelis T., *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: Vilnius, 2012.

Brague R., *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, Vilnius: Aidai, 2001.

Bremmer I., *Us vs. Them: The Failures of Globalism*, NY Portfolio: New York, 2018.

Breuilly J., *Approaches to Nationalism*, žr.: Gopal Balakrishnan (leid.), *Mapping the Nation*, London: Verso, 1996.

Calhoun Craig, *Nationalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.

Charles, T., *Social Theory as Practice*, Philosophy and the Human Sciences, Philosophical Papers 2, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Daugnorienė A., *Supratimai: parinktos 1956-2006 m. metafizinio dienoraščio mintys*. Naujoji Romuva: Vilnius, 2007.

Dautartienė M., Grigas R., *Šiandienos pasaulis ir literatūra*, Vaga: Vilnius, 1989.

Dementavičius J., Girnius K., Jankauskas A., Jokubaitis A., Radžvilas V., *Lietuvos politinės minties antologija*, t. 1, Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius, 2012.

Dementavičius J., Girnius K., Jankauskas A., Jokubaitis A., Radžvilas V., *Lietuvos politinės minties antologija*, t. 3, Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius, 2013.

Dementavičius J., *Lietuvos valstybė kaip ideologinis projektas*, Politologija, 89 (1), 2018.

Dementavičius J., *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*.

Eagleton T., *After Theory*, Basic Books: New York, 2004.

Freeden M., *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon Press: Oxford, 2008.

Freeden M., *Liberal languages: Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought*, Princeton University Press: JAV, 2005.

Geertz C., *The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz*, Basic Books, Inc.: New York, 1973.

Gellner, E., *Tautos ir nacionalizmas*, Pradai: Vilnius, 1996.

Girnius K. Kęstutis, *Tauta, išbandymai, dorovė: Tarp komunizmo ir demokratijos*, Naujasis Židinys-Aidai: Vilnius, 2013.

Grigas, R., *Savasties ieškojimas arba laiškai Amerikos lietuviams*, Margi raštai: Vilnius, 2004.

Guisan C., *A Political Theory of Identity in European Integration: Memory and Policies*, New York: Routledge, 2013.

Habermas, J. Miller D., *On Nationality*, Oxford University Press: JK, 2 leid., 1997.

Halbwachs M., *On Collective Memory*, The University of Chicago Press: Chicago ir London, 1992.

Hobsbawm, E. J. *Nations and Nationalism since 1789. Programme, myth, reality*, 2 leid. Cambridge University Press: Cambridge, 1990.

Hollis, M., *Friends, Romans and Consumers*, Ethics (102), nr. 1. P. 38.

Hroch M., *Mažosios Europos tautos*, Mintis: Vilnius, 2012.

Jankauskas A., *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai*, Valstybingumo studijų centras: Vilnius, 2019.

Jokubaitis A. ir Jokubaitis L., *Romantizmas ir valstybininko idėja*, Politologija, 89 (1), 2018.

Jokubaitis A. ir Lopata R., *Lietuva kaip problema : filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*, Tyto alba: Vilnius, 2014.

Jokubaitis A., *Kodėl tauta nėra įsivaizduojama bendruomenė?*, Problemos (70), 2006.

Jokubaitis A., *Kokia nepriklausomybės prasmė?* Politologija, nr. 1, 2006, p. 3.

Jokubaitis A., *Politinis idiotas: Apie neišvengiamą politikos kvailybę*, Tyto alba: Vilnius, 2019.

Kedourie, *Nationalism*, Hutchinson: London, 1966.

Kubilienė G., Maciūnaitė L., Račkauskaitė V., Rutkauskienė G., Urbonaitė R., *Romualdas Ozolas: bibliografijos rodyklė*, Romualdo Ozolo paramos fondas: Vilnius, 2018.

Kulakauskas A., *Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą*, Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: str. rinkinys, t. 1. / sud. E. Aleksandravičius ir kt., Sietynas: Vilnius, 1990.

Liekis A. *Tirpstančios lietuvių žemės*, Mokslo tyros institutas: Vilnius, 2009.

Lopata R., Dementavičius J., *Valstybė ir istorija*, Vilniaus universiteto leidykla : Vilnius, 2014.

Manent P., *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*, Versus Aureus : Vilnius, 2008.

Miller D., *On Nationality*, Oxford University Press: JK, leid. 2, 1997;

Nagel T., *The Last Word*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

Pukelytė I., *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos*, Versus aureus: Vilnius, 2015.

Putinaitė N. *Lietuviškoji Europa: trys tapatybės. Neaiški Europa ir tautos individualybės apsaugos*, Naujasis Židinys-Aidai, nr. 5, 2013.

- Putinaitė N., *Trys lietuviškosios Europos: Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014.
- Putinaitė N., *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Aidai: Vilnius, 2007.
- Putinaitė N., *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Naujasis Židinys-Aidai: Vilnius, 2015.
- Putinaitė N., *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Aidai: Vilnius, 2004.
- Radžvilas V., *Kiek kartų gali atgimti tauta?* Valstybingumo studijų centras: Vilnius, 2018.
- Radžvilas V., *Tautos ir nacionalinės valstybės ateitis moderniosios „Babelio bokšto“ vizijos perspektyvoje*, Politologija, t. 89, nr. 1, 2018.
- Rubavičius V., *Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika*, Lietuvos kultūros tyrimų institutas: Vilnius, 2018.
- Rubavičius V., *Postmodernusis kapitalizmas*, Kitos knygos: Kaunas, 2010.
- Sassatelli M., *Becoming Europeans: Cultural Identity and Cultural Politics*, Palgrave MacMillan: New York, 2009.
- Schiller F., *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla: Vilnius, 1999.
- Schmitt C., *Political Romanticism*, vert. G. Oakes, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1986.
- Smith D. Anthony, *Ethnic Identity and Nationalism*, History Today, 33 (10), 1983.
- Smith D. Anthony, *Ethno-history and National Identity*, in: Idem, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press: Oxford, 1999.
- Smith D. Anthony, *Nacionalizmas XX amžiuje*. Pradai: Vilnius, 1994.
- Smith D. Anthony, *National Identity*, Reno: University of Nevada Press, 1991.
- Smith D. Anthony, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press: JK, 1995.
- Smith D. Anthony, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell: Oxford, 1986.
- Smith, D. Anthony, *Gastronomy or geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations*, Nations and Nationalism (1), nr. 1, 1994.
- Subačius P., *Lietuvių tapatybės kalvė*, Aidai: Vilnius, 1999.
- Šlekys J., *Atgimimo balsai*, Vyturys: Vilnius, 1991.
- Tamir Y., *Liberal Nationalism*, Princeton University Press: JAV, 1993.

Summary

When it comes to the discourse of the concept of nationalism, people generally discuss it in a perspective as an absolute negative or fanatically positive thing. In other words, they attempt to simplify and unify an interpretation of understanding the more complex reality of the phenomenon of nationalism. Such trend of comprehension, which is usually based on *a priori* presumptions, finds it hard to articulate global political tendencies, which are at these days inseparable from concrete ideas – such as *nation*. Being more precise, Lithuania would not exist without nationalism, which in XIX-XX centuries have found a way to influence the national thinking of ethno-cultural communities.

The focus of this bachelor thesis is the concept of Modern nationalism and the analysis of nationalism by Romualdas Ozolas. One the main features of the 20th century of Romualdas Ozolas is the ideology of Lithuanian Revival. Unfortunately, in 30 years, the idea of Lithuania by Ozolas has been greatly reduced. He was left unaware of many, and his abundant philosophical, cultural and political legacy was forgotten. However, Ozolas has the potential to be understood. Although Ozolas' nationalism is being discussed in Lithuania, his form of nationalism has not yet been addressed through scientific analysis. Moreover, my thesis is enriched with the work in the archives of the periodicals of the National Martynas Mazvydas Library by selecting unique Ozolas' texts and manuscripts.

My work by analysis is divided into three interrelated parts. In the first part, in the pursuit of a more qualitative analysis of Romualdas Ozolas' nationalism, I follow naturally emerging question of 'What is Nationalism?' Taking into account a diversity of opinions, I try to get to know the essence of nationalism through the Modern theories of nationalism – using the abstraction method it turns out that the Modern concept of nationalism is modular, which means experiencing the notion of concept without changing the main idea. I am deciding to inspect them – in a relationship with the axial nation's idea – through the nationalism theories of Origin that affirm the reality of nationalism practices and allows me to identify the essential features of the nation's idea. The study of Romualdas Ozolas nationalism is transferred to the field of research of Lithuanian nationalism, which allows us to get to know Ozolas' ideological origins and their historical application. I am using Ozolas' five periods of Lithuanians' nationalism, trying to keep up with Ozolas' ideological origins and accents of his attitude. Finally, the last part of the work is devoted to a deeper understanding of the concept of Ozolas' nationalism, purification of the basic ideas of nationalism and justification of my defense thesis, which is the following 'The concept of nationalism by Romualdas Ozolas is attributed to Cultural nationalism. It relies on the ideas of the First National Revival and the ideas of Lithuania's interwar period.' In terms of phenomenon of Modern

nationalism, Lithuanian cultural nationalism and Ozolas nationalism's peculiarities, I develop pivotal theses:

- 1) Nationalism is a modular phenomenon and there is a cultural nationalism that is characterized by the establishment of factors that support the respective community, the substance of the nation, and the existence of politics. The discourse of nationalism could be understood as a discourse about different cultures and the promotion of those cultures.
- 2) Summarizing the peculiarity of the expression of Lithuanian nationalism, one must conclude that in Lithuanian political culture there is a principle of coexistence with inner and outer *The Other*, flowing from the peculiarity of culture and cultural memory. The latter becomes a means to strengthen one's national identity and statehood, to create conditions for cultural dissemination, to develop links with the homeland and its own residential area, which is later converted into nation-state. In this sense, Lithuanian nationalism is cultural. It is special in that way that it is not directed to hijack foreign territories or to oppress other ethno-cultural communities.
- 3) Nationalism as a common human ideology on the basis of culture derives from the sincere faith of Romualdas Ozolas from the perspective of a cultural idea, which is perceived not only as a factor uniting people on a national basis, but also as a support for common challenges. Nationalism, understood as a pursuit of sovereignty of nation, seems to him to be the last remaining point of human origin and support in the modern world, the only program of action that can truly help to be human. Nationalism cannot become a state ideology, as it will lead to totalitarianism: nationalism is an ideology of national culture. The state is needed to set goals for the nation because the nation (although it is a value in itself) has no goals, and ensure coherence between politics and culture. The nation cannot be without state. Ozolas encourages speaking not from the concept of nation, but nationalism. He believes and sees the potential to be a better political and cultural state of Lithuania. Activities of the Lithuanian nation should be based on ethnic patriotism, which aim is to love, respect and be faithful to the principals that support the nation's existence: its land (place), its history (time) and its language (culture). These three principles are the dimensions of the human identity that it is.